

JAAR

HUMANISTISCH VERBOND

Inleiding

Ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van het Humanistisch Verbond, dat in 1956 werd gevierd, verscheen in dat jaar de publikatie van Dr. H. Bonger, *Bouwstenen tot de geschiedenis van het Humanistisch Verbond*. Het was een artikel in het kwartaalschrift van de Humanistische Stichting „Socrates”, *Rekening*, dat tevens in brochurevorm op ruimer schaal werd verspreid en voor velen een gaarne geraadpleegd chronologisch overzicht gaf van de belangrijkste feiten en gebeurtenissen in de nog jonge humanistische organisatie. Het Dagelijks Bestuur van het Verbond bleek van oordeel dat het verstrijken van het tweede decennium een passende aanleiding bood om een vervolg op Bongers relaas uit

te geven, waardoor het jubileumjaar mede zou worden gemarkeerd en belangstellenden binnen en buiten de humanistische beweging opnieuw zouden kunnen beschikken over een chronologisch feitenverslag, dat zijn nut overtuigend had bewezen. Een der Verbondsfunctionarissen kreeg opdracht een kroniek te schrijven van de tweede tien jaren, daarbij puttend uit de snel in archieven vergelende notulen en jaarverslagen van Verbond en Verbondsorganen; een kroniek bovendien die in opzet en doel zoveel mogelijk aansloot bij het werk van Bonger. Dát is wat met de hierna volgende bladzijden werd beoogd. Uiteraard niet een wetenschappelijk verantwoorde geschiedschrijving van het Nederlandse humanisme in de onderhavige periode. Daarvoor zou een veel langduriger en intensiever bronnenstudie nodig zijn.

Het jaar 1956 stond in het teken van het tienjarig jubileum. Een jubileum, dat enerzijds gelegenheid bood tot een voldane terugblik, anderzijds aanspoorde tot een houding van „business as usual” in het besef dat de uitbouw van de humanistische beweging en de emancipatiestrijd der buitenkerkelijken veler voortdurende toewijding en werkkraft vereiste.

Dit jubileum werd gevierd in Amsterdam, de stad waar de oprichtingsvergadering van het Verbond op 17 februari 1946 was gehouden.

In het eerste Hoofdbestuur hadden zitting genomen Prof. Mr. H. R. Hoetink, J. P. van Praag, H. Bongers, J. Rogge, Dr. G. Stuiveling, D. Th. F. d'Angremond, Mr. J. in 't Veld, Dr. J. C. Brandt Corstius, K. de Boer, Mevr. D. Heroma-Meilink, H. van Laar, Dr. D. Loenen, Ir. P. Schut, Prof. Dr. H. J. Pos, Prof. Dr. J. B. Tielrooy, Th. de Vries, S. Vestedijk en Mr. H. B. J. Waslander. Thans, tien jaren later, recipieerde in het Carlton Hotel een Hoofdbestuur dat bestond uit Dr. J. P. van Praag, Dr. J. C. Brandt Corstius, B. J. Max, W. Coenders, W. C. Koppenberg, Dr. H. Bongers, J. Bijleveld, Mevr. A. J. Groenman-Deinum, Prof. Dr. T. T. ten Have, Mevr. D. Heroma-Meilink, Joh. Jansen, Dr. E. Nordlohne, Mevr. H. A. Polak-Schwartz, Dr. H. J. Roethof, E. Schabracq, Dr. B. W. Schaper, Prof. Dr. G. Stuiveling, Dr. G. Stellinga, Mevr. A. Treurniet-Wiersma, Prof. Dr. L. G. van der Wal, en Mr. H. B. J. Waslander. Nog zes van de eerste bestuursleden waren in functie, waarbij moet worden opgemerkt dat ook enkele bestuurders anno 1956 behoorden tot de oprichters van het Verbond en dat een aantal bestuursleden van het eerste uur de humanistische beweging in 1956 dienden in andere verantwoordelijke functies. Zo was Prof. Mr. H. R. Hoetink inmiddels curator van de bijzondere leerstoelen vanwege de stichting „Socrates” en redacteur van *Rekenenschap*, Mr. J. in 't Veld lid van de Board of Directors van de Internationale

Humanistische en Ethische Unie en D. Th. F. d'Angremond Centraal Geestelijk Raadsman in dienst van het Verbond.

De druk bezochte jubileumreceptie van 18 februari 1956 werd gevolgd door een opvoering van G. Stuivelings spel „Erasmus” in het Centraal Theater en een bezinningsbijeenkomst in Krasnapolsky, waar Dr. J. C. Brandt Corstius sprak over „De bevrijding van Prometheus” met muzikale omlijsting van het Röntgenkwartet. Een jubileumcommissie onder voorzitterschap van Th. W. Polet bracht in totaal ruim f 45.000,— bijeen en kon de inschrijving melden van 1218 nieuwe leden.

Het jubileum bracht het Verbond aanzienlijke publiciteit, dank zij een persconferentie en dank zij de belangstelling van AVRO, VARA, VPRO en Wereldomroep. Van Verbondszijde werd de voorlichting bevorderd door de uitgave van een brochure Dit wordt gedaan, een opsomming van humanistische praktische activiteiten waardoor het veelgehoorde verwijt, dat humanisme slechts vrijblijvend geredeneerd betekent, met feiten en cijfers werd weerlegd. Ter gelegenheid van het jubileum verschenen ook Dr. H. Bongers *Bouwstenen tot de geschiedenis van het Humanistisch Verbond*, de kroniek waarnaar hierboven reeds werd verwezen, evenals een manifest gericht tot het Nederlandse volk, *Verontrusting en vertrouwen*. In dit manifest, dat overigens aansloot bij de traditie der Nieuwjaarsbrieven van het Verbondsbestuur, werd op overtuigende wijze geschetst wat de humanisten tot hun activiteiten bewoog in de moderne geestelijke, maatschappelijke en politieke situatie. De volledige tekst van dit manifest – ofschoon een belangrijk tijdsdocument in de geschiedenis van het Nederlandse humanisme – kan niet in deze kroniek worden opgenomen. Toon en strekking ervan mogen blijken uit de volgende citaten: „Onze wereld is gespleten en ontwricht; gespleten door fanatieke overtuigingen en politieke machtsblokken; en ontwricht door

tegenstellingen; welvaart tegenover ellende, blank tegenover gekleurd; en tengevolge daarvan bedreigd door de vernietiging en getekend door de angst. Onder deze omstandigheden durft de mens van vandaag nauwelijks meer in zijn toekomst te geloven. Het tempo van de techniek jaagt hem voort zonder een moment van bezinning over te laten; de veranderde samenleving plaatst hem voor vragen van opvoeding, levensgewoonten, moraal en maatschappelijke verhoudingen, die hem vervullen met twijfel en onzekerheid. Geplaatst in een vaak angstaanjagende wereld, veelal losgeslagen van traditie en geloof, dreigt de mens niet zelden zijn leven te verliezen aan geesteloos vermaak en zich te verwarren in innerlijke moeilijkheden".

„Maar er is ook een andere kant. Dezelfde techniek die ons bedreigt, biedt ook ongekende mogelijkheden. Voor het eerst in de geschiedenis liggen redelijke bestaanskansen voor ieder mens binnen het bereik. Ieders recht op deelgenootschap in de geestelijke en culturele verworvenheden kon eerst nu zo algemeen en met zoveel nadruk gesteld worden. Nooit had de leus „Eén wereld of geen wereld" zulk een letterlijke betekenis. En wat de mens zelf betreft: er is in hem niet alleen kleurloosheid en kleinheid, maar ook verlangen naar gaafheid en gerechtigheid; er is in hem ook toewijding aan gezin en samenleving; er sluimert in hem ook een kracht, die slechts bevrijd hoeft te worden om weerstand te bieden aan de bedreigingen van de tijd en mee te werken aan een menswaardiger bestaan".

Op 1 januari 1956 telde het Verbond 11.050 leden, verdeeld over 68 gemeenschappen (plaatselijke afdelingen). Op 31 december 1956 was het ledental nog gestegen, namelijk tot 11.660 en het aantal gemeenschappen, door de oprichting van groepen te Hoorn, Tilburg, Usquert en Winschoten (terwijl Baarn fuseerde met Soest) tot 71. De relatief langzame stijging van het ledental – langzaam met name gemeten aan de verwachtingen die gedurende het eerste decennium na de

oprichting in het Verbond hadden geleefd – hield het Hoofdbestuur uiteraard bezig. Blijkens het jaarverslag over 1956 schonk dit vooral ook aandacht aan „vraagstukken die samenhangen met de consolidatie van het Verbondsleven". Ook de onderwerpen van de kaderconferenties spreken in dit opzicht duidelijke taal. De januariconferentie was gewijd aan „De financiële positie van het Verbond", „Kerstening van het Nederlandse volk" en „De groep in de gemeenschap"; de septemberconferentie aan „Humanisme in internationaal verband", „Een werkplan voor het Verbond" en „De taken der gemeenschapsfunctionarissen".

In de internationale politiek was 1956 het jaar van de Hongaarse opstand en van de Suez-crisis; gebeurtenissen die onze wereld in grote beroering brachten en ook aan de leden van het Verbond niet voorbij gingen. Op 7 november gaf het Hoofdbestuur terzake een verklaring uit, die ook op 11 november voor de radio werd uitgesproken. Op het terrein van wetenschap en cultuur kon de humanistische beweging in 1956 iets meer uitrichten dan voordien. De stichting „Socrates", opgericht reeds in 1950 met als doelstelling „de bevordering van wetenschap en cultuur, in het bijzonder met betrekking tot de humanistische levens- en wereldbeschouwing", kreeg een eigen diercetur in de persoon van Ir. F. C. de Boer. Tot dit tijdstip had o.a. B. J. Max, thans algemeen secretaris van het Verbond, mede de directie van de stichting gevoerd. Door gebrek aan middelen, mankracht en mogelijkheden waren de activiteiten van „Socrates" beperkt gebleven, al was men er niettemin in geslaagd sinds 1951 een jaarlijkse Zomerschool in te stellen, sinds 1952 een bijzondere leerstoel te onderhouden, een jaarlijkse landdag te organiseren, en sinds 1954 een kwartaalschrift uit te geven. In 1956 kon worden geconstateerd dat het blad, *R e k e n s c h a p*, zich geleidelijk een eigen plaats veroverde, al was het een bescheiden plaats; het aantal abonnees steeg gestaag en overschreed de 400. Voor een nieuw wetenschappelijk

tijdschrift is dit cijfer niet teleurstellend.

Dit jaar konden voor het eerst twee landdagen worden gehouden, waarmee de traditie werd ingeleid, jaarlijks één landdag te wijden aan een „wetenschappelijk” en één aan een meer „cultureel” onderwerp. De voorjaarslanddag op 27 mei was gewijd aan „Wetenschap en wereldbeeld”. Als sprekers traden op Prof. Dr. L. de Coninck uit Gent en Prof. Dr. J. M. Minnaert uit Utrecht. De najaarslanddag van 4 november, waarop Dr. J. C. Brandt Corstius en Mr. H. B. J. Waslander voordrachten hielden over „De humanist en het openbaar onderwijs”, heeft voor wat betreft de opinievorming inzake de algemene school in humanistische kring nog jarenlang nagewerkt. De Zomerschool van de stichting bood een cursus over „Humanisme en kunst”. Als docenten traden op Prof. Dr. G. Stuiveling, Dr. A. Saalborn, W. Jos. de Gruyter en Drs. H. Redeker.

De humanistische geestelijke verzorging is een initiatief van het Verbond dat uniek mag heten in de historie van de geestelijke gezondheidszorg in Nederland en daarbuiten. Voor het eerst ontwierp een genootschap op niet-godsdienstige grondslag een vorm van bijstand aan de medemens inzake geestelijke problemen en levensvragen, die zich aandiende – en door de betrokkenen werd aanvaard – als gelijkwaardig aan de pastorale zorg van kerkgenootschappen; of juist: als voor de niet-godsdienstige cliënt méér adequaat dan die pastorale zorg. Niet ten onrechte noemde Bonger de handleiding *Geestelijke verzorging op humanistische grondslag*, die in 1953 onder redactie van Dr. J. P. van Praag verscheen, „een der belangrijkste Verbondsuitgaven”. Ook tien jaar later kan men dit met hem eens zijn en constateren, dat deze pijl uit de eerst kortelings vervaardigde humanistische koker zowel de meest oorspronkelijke als de meest trefzekere is gebleken. In verrassend korte tijd is de behoefte aan bijstand door humanistische geestelijke raadslieden bij talloze

niet-godsdienstige Nederlanders duidelijk aangetoond. Even verrassend kort was, achteraf beschouwd, de tijd die deze vorm van geestelijke verzorging nodig had om in Nederland bij andersdenkenden een zekere erkenning en buiten Nederland bij geestverwanten navolging te vinden. Ofschoon in 1956 op het gebied van de geestelijke verzorging stellig geen sprake was van spectaculaire ontwikkelingen, dient hier toch te worden gemeld dat dit werk enige nieuwe impulsen kreeg. In deze periode sprak men in Verbondskringen nog gaarne van „praktisch humanisme”; een aanduiding die later, als te ruim voor deze specifieke geestelijke bijstand, tegen enige oppositie uit sentimentsoverwegingen in is prijsgegeven.

De humanistische geestelijke verzorging kende vier „diensten”: in arbeiderskampen; in Inrichtingen van Justitie; in ziekenhuizen en sanatoria; en in en vanuit de gemeenschappen. De geestelijke verzorging in arbeiderskampen dateerde in haar officiële vorm van 1950, toen de eerste beroepsraadsman C. H. Schonk zijn door de overheid erkende werkzaamheden in de toenmalige D.U.W.-kampen aanving. Onder zijn leiding en met assistentie van de enige jaren later benoemde raadsman P. W. van der Vliet ontstond langzamerhand een corps van ruim twintig vrijwilligers, die meermalen per week woonoorden afreiden – naast de z.g. D.U.W.-kampen inmiddels ook andere rijks- en particuliere verblijven – om individuele en groeps gesprekken over levensvragen te voeren met buiten gezinsverband levende arbeiders. De geestelijke verzorging van gedetineerden vanwege het Verbond was een vorm van geestelijke bijstand, die vanouds sterk tot het hart sprak. Zij werd onderhouden door de contactambtenaar P. A. Pols van het Ministerie van Justitie in nauw overleg met het Verbond. Tientallen vrijwillige raadslieden van het Verbond waren hierbij betrokken. Het ziekenbezoek – uiteraard slechts ten dele een vorm van geestelijke verzorging; menselijke solidariteit en

gemeenschapsopbouw vormden minstens even gewichtige motieven bij deze „dienst“, zoals zij trouwens ook in andere „diensten“ niet weg te denken waren – werd geleid door Mevr. A. Treurniet-Wiersma, in nauwe samenwerking met de centraal geestelijk raadsman. De geestelijke verzorging in en vanuit de gemeenschappen vormde sinds 1954 de bijzondere verantwoordelijkheid van D. Th. F. d'Angremond, in dat jaar benoemd tot centraal geestelijk raadsman in dienst van het Verbond. Hij was vooral belast met de vorming van een corps van vrijwillige plaatselijke raadslieden en met algemene supervisie over de medewerkers op het terrein van het „praktisch humanisme“, onder wie ook de raadslieden bij de Bureaus voor Levens- en Gezinsmoeilijkheden op Humanistische Grondslag en de bezoekers van patiënten in sanatoria. Ook het club- en buurthuiswerk en de bijstand van buitenkerkelijke emigranten behoorden tot zijn terrein.

Het tiende jaarlijkse congres werd gehouden op 21 en 22 april te Apeldoorn. De algemeen voorzitter stond in zijn openingsrede uiteraard stil bij de jubileumviering, „waarvan misschien wel het belangrijkste was de weerklank, die bij andersdenkenden en vooral bij sympathiserenden in de ruimste zin werd ontmoet.“ En hij merkte voorts op: „Het humanisme moet een antwoord zijn op de vraag, die in brede kringen, bewust of onbewust gesteld wordt. Daarbij zullen wij ook aandachtig moeten letten op die groeperingen, die, al zijn ze niet bepaald humanistisch, toch een zekere verwantschap vertonen met de humanistische denkwereld, althans ten dele.“ Tegenover een tendens, met name aan rooms-katholieke zijde, om het Verbond te vereenzelvigen met het streven van de Nederlandse Vereniging voor Sexuele Hervorming en daaraan „argumenten“ te ontleenen tot verdachtmaking van de humanistische activiteiten verklaarde Dr. J. P. van Praag: „Wij hebben er uiteraard nooit iets voor gevoeld ons door een bepaald soort propaganda te laten doodverven

als een bijwagen van de N.V.S.H., maar onze eigen congresresolutie van 1953 over dit onderwerp laat er geen twijfel over, dat wij positief staan tegenover de gedachte van de geboorteregeling.“ En over een andere actuele zaak die vele humanisten ter harte ging: „De z.g. crematiewet gaf aanleiding tot verwarring over de vraag of de huidige wet alles bij elkaar genomen als een verbetering beschouwd moest worden of niet. Maar er onderwerp laat er geen twijfel over, dat wij humanisten achter de crematieverenigingen staan in hun verlangen naar een onbelemmerde ontplooiing van de crematie. Wij betreuren het nog steeds dat minister Van Maarseveen het indertijd niet nodig achtte ons verzoek om zitting te verkrijgen in de betreffende staatscommissie in te willigen. Wij hebben nu het, wellicht iet of wat onbescheiden gevoel dat wij een enkele van de meest aanstootgevende bepalingen hadden kunnen keren, als wij er zeggenschap in hadden gehad.“ „Zeker, men is... vrij om zo iets buiten ons om te regelen, maar men moet wel weten, dat wij ons krachtig zullen verweren tegen 'oplossingen' waarbij men het geoorloofd acht een der meest betrokken partijen als quantité négligeable achteloos onder de voet te lopen“.

Aan het congres werd deelgenomen door 134 afgevaardigden uit 65 gemeenschappen. Het voornaamste agendapunt vormde een Hoofdbestuursvoorstel voor een nieuwe contributieregeling, bedoeld om – met handhaving van een draagkrachtbeginsel – de Verbondsinkomsten te verhogen op een wijze die verantwoorde financiering der vele activiteiten mogelijk zou maken. De financiële positie van het Verbond was al jarenlang zorgwekkend. Het Hoofdbestuur bepleitte invoering van een contributieschaal, corresponderend met een inkomensschaal en in principe zou hiermee het gebruik, dat de leden hun bijdragen vrijwillig vaststelden, worden prijsgegeven. Hiertegen kwamen vele afgevaardigden in verzet en een stroom van amendementen werd ingediend. Men vreesde ook, dat de voorgestelde contributieverhoging

niet zonder invloed zou blijven op de groei van het ledental. Deze vrees is inderdaad bewaarheid; het ledental bleef, wel mede in verband met de verplichting tot hogere bijdragen – stellig niet alleen daardoor overigens – enkele jaren stationair. Na verhitte discussies en na instelling van een congrescommissie, waarin vertegenwoordigers van de vele bezwaarde gemeenschappen en van het Hoofdbestuur zich onderling nader hadden beraden, werd het voorstel op de essentiële punten ongewijzigd aangenomen met 152 tegen 34 stemmen. Het Hoofdbestuur smaakte de voldoening dat zijn beleid voor de toekomst een gezonder financiële basis zou krijgen.

Vermeldenswaard is nog dat een voorstel-Maastricht, om over te gaan tot het houden van tweejaarlijkse congressen – zoals die later gebruikelijk zijn geworden – verworpen werd.

Op de openbare bijeenkomst ter gelegenheid van het congres hield Mr. H. B. J. Waslander een rede over „Het humanisme als grondslag voor politieke keuze”. Aan het einde van het congres tenslotte werd afscheid genomen van de aftredende bestuursleden, Prof. Dr. T. T. ten Have en Joh. Jansen. Als hun opvolgers werden gekozen Th. M. van Erp en Dr. Kwee Swan Liat.

Over de positie van het Humanistisch Verbond in het jaar 1956 merken de algemeen secretaris en de organisatiesecretaris op in hun officiële jaarverslag: „In het algemeen kan geconstateerd worden dat de humanistische gedachte meer en meer ernstig genomen wordt als een facet van het Nederlandse geestesleven. Wel stuit men nog steeds op artikelen en voordrachten, waarin van het moderne humanisme een caricaturale voorstelling wordt gegeven, maar daar tegenover staan ook talloze uitingen waarin met begrip over dit humanisme geoordeeld wordt. Een hoogtepunt in dit opzicht vormde het boekje „Kerk en humanisme” van Prof. Dr. H. Kraemer, dat eind 1956 verscheen. Het is een uiterst gezaghebbende, waarderende en ernstig kritische bespreking van het humanisme in al zijn facetten, die dezerzijds op hoge prijs moet worden gesteld. Daarnaast verschenen goede artikelen over het moderne humanisme in de ANSIE (Alg. Ned. Syst. Inger. Encycl.) en het handboek Scientia.”

Als belangrijkste humanistische publicatie in het jaar 1956 kan hier tenslotte worden genoemd, naast Bongers Bouwstenen en het manifest Verontrusting en vertrouwen, de brochure van Prof. Dr. T. T. ten Have, *Echt en onecht in geloof en ongeloof*.

Het jaar 1957

De belangrijkste thema's voor het jaar 1957 waren de organisatorische versterking van het Verbond, de geestelijke doordenking van het humanisme, de problematiek van het openbaar onderwijs en het tweede congres van de Internationale Humanistische en Ethische Unie te Londen.

Op 1 januari 1957 telde het Verbond 11.660 leden in 71 gemeenschappen; op 31 december 1957 bleek een lichte terugval: 11.011 in 73 gemeenschappen. Het Hoofdbestuur had op een zeker ledenverlies gerekend in verband met de contributieverhoging, maar toonde zich niettemin duidelijk bezorgd. Voor het eerst in de geschiedenis van het Verbond was er van een verlies sprake. In de gemeenschappen werd een grote enquête gehouden; men beried zich op kaderconferenties, gewijd aan „Taak en mogelijkheden der gemeenschappen” (februari) en „Ledenwerving” (september); drie weekends met gemeenschapsbestuurders werden belegd op het Verbondsconferentieoord „De Ark” te Nunspeet. Helaas zou het nog enkele jaren duren, voordat er weer een aanmerkelijke groei kon worden geconstateerd. De Stichting „Socrates” hield haar traditionele Zomerschool, dit jaar gewijd aan „Humanistische vormgeving aan het leven”. In plaats van een voorjaarslanddag werd een voorjaarsconferentie georganiseerd, waar de onderwerpen van het internationale congres te Londen ter discussie stonden: „Levensovertuiging”, „Persoonlijk leven”, „Sociaal leven”, „Organisatie”. Het onderwerp van de najaarslanddag op 8 december was „Kunst, kritiek, moraal”, ingeleid door Prof. Dr. G. Stuiveling.

In de sector der geestelijke verzorging dienden zich ook dit jaar nieuwe taken aan. De politieke moeilijkheden tussen Nederland en Indonesië in verband met de nog nooit definitief geregelde status van het eiland Nieuw Guinea hadden in 1956 geleid tot de komst van een golf „repatrianten” naar Nederland. Zij waren veelal onbekend met de Nederlandse maatschappelijke verhoudingen en hun overplanting ging gepaard met tal

van sociale en geestelijke problemen. Het vraagstuk van de geestelijke verzorging van de buitenkerkelijken onder deze „gerepatrieerden” kostte de Centrale Commissie Praktisch Humanisme veel tijd en energie. Deze Commissie kwam verder tot de conclusie dat dubieuze activiteiten van commerciële bureaus voor huwelijksbemiddeling de oprichting wettigden van een bonafide humanistisch bureau voor dit doel, zoals er in recente jaren ook van kerkelijke zijde in het leven waren geroepen. Het Hoofdbestuur droeg de commissie op een dergelijk bureau voor te bereiden. De geestelijke verzorging van arbeiders werd veelomvattender, doordat raadsman Schonk en zijn medewerkers toegang kregen tot een eerste kamp in het kader van het Deltaplan en tot de kampen die 's zomers voor oogstarbeiders werden ingericht. Ook de geestelijke verzorging van gedetineerden breidde zich aanmerkelijk uit: 109 aanvragen in 1955, 391 in 1956, 550 in 1957. Veertig vrijwilligers bezochten in hun vrije tijd de gevangenissen en huizen van bewaring. Op 27 en 28 april confereerden de beroeps- en vrijwillige raadslieden te Nunspeet over „De invloed van de film” en „Beroepsgeheim”. Vermeld kan tenslotte worden, dat mevr. M. van Gorkom-Lechner, sinds de installatie van de Centrale Commissie haar secretaresse, afscheid moest nemen en dat de algemeen voorzitter van het Verbond, Dr. J. P. van Praag, het voorzitterschap overnam van de centraal geestelijk raadsman d'Angremont.

Het congres 1957 werd gehouden te Amsterdam op 13 en 14 april. Aanwezig waren 140 afgevaardigden uit 67 gemeenschappen. De algemeen voorzitter sprak onder meer over consolidatie. „Na de eerste jaren van spectaculaire opkomst heeft het Verbond zich te consolideren als humanistische gemeenschap. Nu we onze plaats in de samenleving min of meer hebben veroverd, eist onze eigen taak de volle aandacht.” Maar anderzijds: „Een volledige erkenning van het humanisme als geestelijke stroming

in de samenleving is nog steeds niet bereikt. Godsdienst en humanisme zijn niet gelijkwaardig, zegt men. Inderdaad, ook wij vinden de godsdienst niet gelijkwaardig aan het humanisme. Men verwerpt de stelling dat de overheid in geestelijke zaken neutraal zou kunnen zijn. Maar daaruit volgt niet dat humanisten geen volwaardige staatsburgers kunnen zijn. Die gedachte zullen wij blijven bestrijden. Sommigen vrezen verdergaande verzuiling daardoor. Het gevaar van verzuiling treedt pas op als men de levensovertuiging als grondslag gaat nemen voor de organisatie van allerlei maatschappelijke activiteiten, die even goed door mensen met verschillend uitgangspunt tezamen verricht kunnen worden. Als men dit onderscheid uit het oog verliest, zou dit betekenen dat men praktisch alleen ons humanisten het recht zou ontzeggen om ons gezamenlijk te bezinnen en gezamenlijk de taken aan te vatten die daar direct uit voortvloeien."

Bij de algemene beschouwingen over het beleid van het Hoofdbestuur werd van verschillende kanten gepleit voor een grotere mate van strijdbaarheid, vooral ook tegen wat door een afgevaardigde werd genoemd „de verroomsing van Nederland". Een gloedvol en waarschuwend betoog van Van Praag vertolkte het bestuursstandpunt hiertegenover. „Het verlaten van de kerk valt eerst positief te waarderen wanneer het volgt op ernstige bezinning. De roomse pretenties zijn meer dan eens gesignaleerd. Men zou ons graag feller en vaker horen reageren? Zonder twijfel valt daarmee goedkope populariteit te winnen. Op den duur telt echter de kracht van onze argumenten. In de kring van anderen stellen wij die scherp en duidelijk, in eigen kring doen we beter ons met onze eigen tekortkomingen bezig te houden. Onze sobere wijze van zeggen zal meer indruk maken op de voorhoede der andersdenkenden dan welke agressieve uitingen ook, die slechts agressieve geesten aantrekken. Wezenlijk bevreesd zijn onze tegenstanders voor onze positieve, constructieve arbeid. De verhouding tussen

agressiviteit en constructiviteit wordt door ons zelfvertrouwen bepaald".

Voorstellen van betekenis op het congres waren die van Voorburg-Rijswijk, beide met grote meerderheid aanvaard, waarin het Hoofdbestuur werd opgedragen de gemeenschappen voor te lichten ten behoeve van hun standpuntbepaling en eventuele acties inzake de subsidiëring van kerkebouw, alsmede het probleem van de verhouding van kerk in staat in zijn volle omvang in studie te doen nemen, teneinde daarover een Verbondsuitspraak mogelijk te maken. De traditionele publieke congresrede op de zondagmorgen werd uitgesproken door Dr. J. C. Brandt Corstius: „De idee van de openbare school" en gevolgd door een zeer geanimeerde en gevarieerde discussie. Ter gelegenheid van het congres traden af de bestuursleden

Mevr. A. J. Groenman-Deinum, E. Schabracq, Dr. J. C. Brandt Corstius en Mevr. H. A. Polak-Schwartz. De voorzitter bracht hen allen dank en in het bijzonder Mevrouw Polak voor haar omvangrijke arbeid op internationaal niveau. In de vacatures werden gekozen Dr. A. L. Constandse, Th. W. Polet, Dr. D. H. Prins en Mevr. A. C. Terpstra-Heinrich. Het aftreden van een zeer centrale functionaris van het Verbond, dat op dit congres werd aangekondigd, mag in deze kroniek niet onvermeld blijven. F. van den Berkhof, een der voornaamste initiatiefnemers tot de oprichting van het Humanistisch Verbond en in de functie van „administrateur" steeds de onopvallende promotor der dagelijkse Verbondsactiviteiten, wenste na jarenlange pioniersarbeid tot een minder veeleisende werkkring terug te keren. In de notulen van het congres leest men hierover de volgende beknopte mededeling: „Het werk dat Van den Berkhof in deze elf jaar – met in de aanvang geen andere zekerheid dan het bij elkaar geschrapt bedrag voor één maand salaris – heeft verzet, zijn toewijding en opoffering worden door Van Praag kort geschetst. Het congres, dat daarvoor al niet

karig was met applaus, toonde zijn dankbaarheid met een ovatie." Als opvolger van Van den Berkhof werd benoemd J. van den Ban.

Een hoogtepunt in de geschiedenis van de humanistische beweging anno 1957 was ook het internationaal humanistisch congres van de IHEU te Londen, waarheen twaalf Verbondsvertegenwoordigers werden afgevaardigd. Dit congres valt echter buiten het bestek van deze kroniek.

Over de meningsvorming rondom het Verbond in de Nederlandse samenleving vermeldde het jaarverslag-1957 de volgende bijzonderheden:

„Bij de talloze formele en informele besprekingen van publicaties in eigen en anderer pers die ook dit jaar weer plaats vonden, stonden de vragen rondom het Openbaar Onderwijs veelal in het middelpunt. Daarbij had vooral de kwestie van het z.g. bijbelonderwijs alle aandacht. Met kerkelijke en politieke instanties werd hierover intensief van gedachten gewisseld. Voorts werden verschillende adviezen uitgebracht aan officiële publieke instanties; zo over Kunstmatige Inseminatie, de z.g. Dienstweigeringswet, de Crematiebepalingen, het beleid inzake de Geestelijke Verzorging in Gevangenis, de geestelijke grondslag van Vormingsarbeid en Maatschappelijk Werk, e.d. Het Hoofdbestuur vleit zich met de gedachte dat op deze wijze een niet onbelangrijke invloed op de meningsvorming in Nederland wordt uitgeoefend. Dit onderdeel van de werkzaamheden neemt hand over hand in betekenis toe en vergt – als steeds – veel energie. Intussen mag vastgesteld worden, dat de humanistische gedachte thans vrij algemeen erkend wordt

als een belangrijk element in het Nederlandse geestesleven. Veel hebben daartoe o.a. bijgedragen de nu meer dan tien jaar voortgezette gedachtenwisselingen met andersdenken in het Nederlands Gesprek Centrum. Sinds meer dan een jaar vinden ook geregeld radio-forums voor de AVRO-microfoon plaats. Ook de openbare gesprekken, die door verschillende gemeenschappen nu en dan worden georganiseerd moeten hier genoemd worden. De belangstelling voor (en erkenning van) het humanisme in de kring van liberalen en vakverenigingsfunctionarissen nam juist in de afgelopen tijd aanzienlijk toe. Ook in kerkelijke kring, met name onder Protestanten, bestaat begrip voor het humanistische streven. Dat neemt niet weg dat op politiek terrein van een werkelijke gelijkstelling van kerkelijke en humanistische arbeid nog geen sprake is. Daarop zal ons streven in toenemende mate gericht moeten zijn”.

Als belangrijkste Verbondspublicaties in 1957 kunnen worden genoemd Kwee Swan Liat, *Bibliography of Humanism*, een systematische opgave van literatuur verband houdende met het humanisme, mede uitgegeven met het oog op het Londens congres; A. J. Groenman-Deinum, *Onze kinderen tussen humanisme en christendom*; Dr. J. P. van Praag, *Modern Humanisme*, een veel geraadpleegde, fenomenologische inventarisatie van de vormen van humanisme in de moderne wereld; *Humanisme en rede*, door Dr. J. P. van Praag e.a., een bundel opstellen; en Dr. J. C. Brandt Corstius, *De idee van de openbare school*, congresrede, ook verschenen als artikel in *Rekening*.

Een jaar zonder spectaculaire gebeurtenissen. Het jaarverslag spreekt opnieuw van consolidatie, van vernieuwing van het gemeenschapsleven, van geestelijke verdieping. Dat dit geen loze uitlatingen waren, bewijst onder andere de aanstelling van het hoofdbestuurslid Th. W. Polet als bezoldigd organisatiesecretaris op 1 april. Zijn taak werd het onderhouden van een zo intensief mogelijk contact met de gemeenschappen en het stimuleren van de gemeenschapsactiviteiten. De algemeen secretaris Max constateerde: „De teruggang in het ledental ten gevolge van de contributieverhoging is gestuit. Van een nieuwe opgang kan evenwel nog niet gesproken worden. Hierop is de economische recessie zeker ook van invloed geweest. Wel is het contact met de gemeenschappen aanmerkelijk versterkt door de vele bezoeken die de organisatiesecretaris heeft afgelegd. Men mag aannemen dat daarvan een stimulans op het gemeenschapsleven en op de uitbreiding zal uitgaan.”

Op 1 januari 1958 bedroeg het ledental 11.011 in 71 gemeenschappen; per 31 december van dat jaar 11.031 in 73 gemeenschappen. De teruggang bleek inderdaad gestuit; er waren twee nieuwe gemeenschappen ontstaan te Krimpen aan de IJssel en Heerlen; maar men kan zich de bezorgdheid der bestuurders voorstellen. De gemeenschappen werden aangespoord om te trachten „een deel van hen die voor het lidmaatschap bedanken, van dit besluit (te) weerhouden, vooral door een persoonlijk contact.” Het Centraal Bureau verschafte de gemeenschappen een keur van informatie en documentatiemateriaal: over de openbare school, kerkafscheiding, de organisatie van het werk en de samenstelling van de Centrale Commissie Geestelijke Verzorging, het ziekenbezoek, geestelijke verzorging in tehuizen en inrichtingen van bijzondere jeugdzorg, migratie, cultureel werk en de positie van de jongeren in het Humanistisch Verbond. Het hoofdbestuur installeerde een Raad van Advies, waarvan suggesties terzake van het beleid werden verwacht. In deze raad namen zitting

S. J. van den Bergh, H. Bentz van den Berg, Mr. A. A. L. F. van Dullemen, D. W. van Hattum, Dr. S. L. Mansholt, Ir. A. Paulen, Mej. Mr. E. Ribbius-Pelletier, Mr. A. Stempels, Mej. Mr. M. Tjeenk Willink, Mr. H. B. J. Waslander en Prof. Dr. F. Zernike.

Ook op politiek terrein werden in 1958 initiatieven genomen. De Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen werd herinnerd aan het ontwerp-amendement dat op 18 maart 1954 aan de Minister was toegezonden en waarin een regeling voor eigen zendtijd voor genootschappen op geestelijke grondslag, zoals het Verbond, werd voorgesteld. Indien niet een bevredigende regeling voor eigen zendtijd voor genootschappen op geestelijke grondslag in de – door de Minister aangekondigde – nota van wijziging betreffende de Omroepwet zou blijken te zijn opgenomen, wilde het Verbond ernstig overwegen om de honderdduizenden luisteraars naar de door het Verbond verzorgde uitzendingen (als gast van VARA en AVRO) te mobiliseren tot een massaal protest tegen de miskennis van de waarde van de kwartiertjes „Geestelijk leven”. Het Verbond wendde zich ook tot de Minister van Maatschappelijk Werk, in verband met de geestelijke verzorging van repatrianten. Het jaarverslag van de algemeen secretaris vermeldt hierover: „Voor de geestelijke raadslieden van het Verbond werd toegang gevraagd tot de contractpensions, waar de gerepatrieerden ondergebracht werden, zolang zij niet een eigen woning hebben verworven. Na langdurige onderhandelingen is het tegen het einde van het jaar gelukt om van de Minister van Maatschappelijk Werk een aantal adressen te krijgen van niet-christelijke repatrianten in contractpensions, met wie het Verbond zich schriftelijk in verbinding mag stellen. Niettemin is het standpunt van het ministerie in deze onaanvaardbaar en het Verbond kan zich bij de voorkeurspositie van de geestelijke verzorging door de kerken dan ook onmogelijk neerleggen. Ook hier

worden immers het Verbond weer allerlei hindernissen in de weg gelegd, die duidelijk maken, dat in het „verdraagzame” Nederland van een royale erkenning van het Humanistisch Verbond als geestelijk genootschap naast de kerkgenootschappen nog geen sprake is.”

Een kwestie van semi-politieke aard, die in 1958 het Verbond beroerde, was die van de deelname aan de NOVIB. De NOVIB, Nederlandse Organisatie voor Internationale Bijstand, was opgericht om de Nederlandse hulp aan onderontwikkelde gebieden te bundelen. Een bestuurslid van deze organisatie verzocht het Verbond om deelneming en het Hoofdbestuur reageerde positief op dit verzoek. Daarop liet het bestuur van de NOVIB weten, dat het kerk en Verbond formeel wilde gelijkstellen en derhalve het Verbond niet als deelnemend genootschap kon erkennen, daar zulks evenmin met kerkgenootschappen geschiedde. Intussen kon wel de Oecumenische Raad van Kerken in Nederland aan het werk van de NOVIB deelnemen, met de motivering dat deze Raad niet alleen een gesprekscentrum, maar ook een actiecentrum zou zijn. Het Verbondsbestuur schreef hierover: „Hoewel dus aan de NOVIB wordt deelgenomen door onder anderen de confessionele politieke partijen, die zich tot nu toe met hand en tand verzet hebben tegen gelijkstelling van het Humanistisch Verbond met kerkgenootschappen, heeft het bestuur van de NOVIB direct deze formele gelijkstelling bij de hand als het erom gaat het Verbond uit de NOVIB te weren. Dat in de humanistische beweging vooralsnog allerlei activiteiten vanuit het Verbond georganiseerd worden, waarvoor bij de grotere kerkgenootschappen gespecialiseerde organen bestaan, heeft het bestuur van de NOVIB kennelijk niet willen laten gelden...” Een duidelijk getuigenis van humanistisch idealisme en solidariteit vormde de aanbeveling van het Hoofdbestuur aan de gemeenschappen van het Verbond – waar men zich in de afgelopen periode intensief

had beziggehouden met de vraagstukken van laag-ontwikkelde gebieden en sociale gerechtigheid naar aanleiding van de daarover gepubliceerde Verbondsrapporten – om waar mogelijk niettemin deel te nemen aan de werkzaamheden van plaatselijke NOVIB-comité's, in het belang van de bevolkingen der technisch achtergebleven gebieden.

Op het gebied van wetenschap en cultuur moet opnieuw over de activiteiten van de stichting „Socrates” worden gesproken. Om de stichting in staat te stellen tot ontplooiing van groter activiteit besloot het bestuur tot vorming van secties binnen de stichting, een wetenschappelijke en een culturele. Voor de werkzaamheden der secties werden twee afzonderlijke raden van advies benoemd en op 15 februari door de voorzitter geïnstalleerd. In de raad voor de wetenschappelijke sectie waren benoemd Prof. Dr. G. Stuiveling (voorzitter), Prof. Dr. L. van der Wal (tweede voorzitter), Prof. Dr. J. de Boer, Dr. A. Daan, Prof. Dr. J. J. Fahrenfort, Prof. Dr. H. Freudenthal, Prof. Dr. T. T. ten Have, Ir. E. Hijmans, Prof. Dr. A. Kruidhof, Prof. Dr. D. Loenen, Mr. A. Mout, Drs. Ph. van Praag, Dr. C. van Rijsinge en Dr. B. W. Schaper.

Van de raad voor de culturele sectie maakten deel uit Prof. Dr. L. van der Wal (voorzitter), Prof. Dr. G. Stuiveling (tweede voorzitter), Mevr. Anna Blaman, J. Bruyn, Mevr. H. van Lelyveld-Haasse, M. H. Flothuis, H. M. C. Herbers, Drs. F. P. Huygens, Joh. de Meester, G. Th. Rietveld, Dr. A. Saalborn, Mr. A. Stempels en J. Weiland. De raden kwamen meermalen bijeen om van gedachten te wisselen over actuele wetenschappelijke en culturele vraagstukken met humanistische aspecten.

De Zomerschool vroeg aandacht voor het onderwerp „Mens en medemens”. Docenten waren P. A. Pols, Mevr. A. J. Groenman-Deinum, A. J. Wevers

en Dr. A. L. Constandse. Op de voorjaarslanddag van 11 mei sprak Prof. Dr. T. T. ten Have over „Psychologie en humanistisch mensbeeld”, op de najaarslanddag hielden Anna Blaman en Paul Citroen voordrachten over „Het mensbeeld in de hedendaagse kunst”.

De geestelijke verzorging breidde zich opnieuw uit. Het weinig tot de verbeelding sprekende zieken- en bejaardenbezoek – voor het individuele leven van talloze buitenkerkelijken van grote betekenis niettemin – bestreek in zijn georganiseerde vorm 30 gemeenschappen in 1958 en op de jaarlijkse landelijke conferentie op 14 oktober in Utrecht verschenen 53 medewerkers (in 1957 waren op deze conferentie 35 deelnemers uit 19 gemeenschappen aanwezig). De geestelijke raadslieden in de inrichtingen van Justitie hadden contact met 678 gedetineerden en merkten bovendien dat vele ontslagenen uit gevangenissen of Huizen van Bewaring in relatie wilden blijven met humanistische raadslieden. De Centrale Commissie moest zich daardoor ernstig bezighouden met het probleem van de nazorg. De geestelijke verzorging van gerepatrieerden stelde de raadslieden voor vele complicaties, zoals hierboven bleek. De geestelijke verzorging van arbeiders ging zich ook uitstrekken tot de dusgenaamde „buitenkampse arbeiders” bij de Deltawerken, gehuisvest op zandzuigers, baggermolens, in woonarken, op ander varend materieel en in barakken op dijkhoofden. De beroepsraadslieden en vrijwillige medewerkers getroostten zich veel moeite om deze mensen regelmatig te bereiken op plaatsen, waar de kerkelijke pastores zelden of nooit verschenen. Voor de raadslieden werd een cursus „Benaderingstechniek” opgezet. De naam van de Centrale Commissie werd op haar verzoek gewijzigd in „Centrale Commissie voor Geestelijke Verzorging”.

Het congres, op 19 en 20 april te Wageningen gehouden, telde 108 afgevaardigden uit 56 gemeenschappen. Van de beraadslagingen

kunnen vooral die over de teruggang in het ledental, over het atoomvraagstuk, over de samenstelling van het hoofdbestuur en over de wenselijkheid van tweejaarlijkse congressen worden genoemd. In zijn openingsrede schonk Van Praag aandacht aan de laatstgenoemde kwestie, constaterend dat „de behoefte aan het jaarlijkse huishoudelijke beraad afneemt.” Over de verzuiling, vanouds een steen des aanstoots in humanistische kring, merkt hij op: „Er wordt ons wel eens verweten dat wij op weg zijn als zoveelste zuil onze plaats tussen de andere zuilen in te nemen, met het gevaar van verstening. Er is een bewuster streven naar algemeenheid, welke echter niet tot realiteit wordt, maar tot een strijdcreeet. Door aard en overtuiging voelen wij ons tot samenwerking met andersdenkenden aangetrokken. Onaanvaardbaar is echter, mee te mogen doen en dan verder te zwijgen. Wij geloven in de mogelijkheden tot samenwerking, maar alleen bij de bereidheid tot een open gesprek, de erkenning van elkaars gelijkgerechtigheid en wederzijds respect.” Over de openbare school: „Staande in het teken van de ontmoeting der levensovertuigingen kan deze school in onze verzuilde samenleving een werkelijk stuk algemeenheid gaan vertegenwoordigen.” Over de kernbewapening: „Wij zijn diep verontrust door het gevaar van de ioniserende straling voor de erfelijke aanleg van de mens en er bestaat geen enkele eenstemmigheid over de middelen die het gevaar kunnen afwenden. Ons Londen congres van 1957 heeft uitgesproken dat een nieuwe wijze van denken dringend nodig is, en in deze geest dienen we door onze internationale contacten werkzaam te zijn, al weten wij dat ook wij de oplossing niet in de zak hebben.” Na nog te hebben gesproken over de Nederlandse verhouding tot Indonesië en de wenselijkheid „om tezamen met de andere geestelijke stromingen hier en ginds de mogelijkheden nog eens af te tasten” memoreerde de voorzitter: „In de afgelopen tijd richtten we ons over crematie, gerepatrieerdenzorg, geestelijke verzorging

in de gevangenis tot de regering. Met onze sterkere positie, ook internationaal, komen nieuwe verantwoordelijkheden op onze schouders te rusten, waarvan te hopen is dat wij deze zullen kunnen dragen."

Door het Hoofdbestuur werd aan het congres een motie voorgelegd inzake de dreiging der kernwapens, die aansloot bij een desbetreffende resolutie van het internationaal humanistisch congres te Londen. Op aandrang van de Goudse afgevaardigde Katan, die met vasthoudendheid een amendement verdedigde, werd de tekst van de motie door het Hoofdbestuur gewijzigd. Het congres sprak zich tenslotte in de volgende termen uit: „Het congres, enz., gezien de besprekingen over het atoomvraagstuk op het Internationale Congres te Londen 1957, overwegende dat sindsdien de dreiging der atoomwapens nog ernstiger is geworden, onderschrijft en onderstreept de aldaar opgestelde verklaring over kernwapens en verzoekt het hoofdbestuur de gedachte van een wereldconferentie van deskundigen van het hoogste niveau op politiek, sociaal, wijsgerig en wetenschappelijk terrein te bevorderen."

Over de teruggang van het ledental werd op het congres uitvoerig gesproken door Prof. Dr. J. P. Mazure uit Den Haag. Hij verklaarde onder meer: „Konden wij voorheen de illusie hebben te zullen uitgroeien tot een grote organisatie met 100.000 leden, thans ligt het plafond bij de 20.000." En hij bepleitte nader overleg tussen de hoofdbesturen van Humanistisch Verbond en „Humanitas", opdat deze laatste vereniging eventueel zou kunnen profiteren van Verbandsactiviteiten. Dr. W. F. Storm uit Amsterdam onderschreef Mazure's prognose van het ledental, maar adviseerde tot „beperking en selectie van onze activiteiten en het afstoten van bepaalde taken, die boven onze krachten gaan". De voorzitter ging uitvoerig in op deze betogen, die hij brandmerkte als defaitisme. „Het kan blijken dat wij ons het onmogelijke tot taak

hebben gesteld, maar is dat inderdaad gebleken?", zo vroeg hij zich af. „De noodzakelijke verantwoordelijkheden mag het Verbond niet schuwen; doet het dat wel, dan is het op zijn retour. De contributieverhoging heeft 50 % meer middelen opgeleverd en dat betekent een opluchting. Het Hoofdbestuur heeft alleen spijt dat de verhoging is ingevoerd in 1958 in plaats van in 1957. Het congres voorspelde een afval van 30, 40, ja 50 %. Het Hoofdbestuur sprak over 10 % en deze schatting werd bewaarheid. Vanwaar dan dit defaitisme? Vergeleken bij de kerkelijke bijdragen is die voor het Verbond opmerkelijk laag, terwijl het werk alle offers waard is. Men dient zich te realiseren welke stimulerende invloed er, ook internationaal, van het Humanistisch Verbond uitgaat. De taak moet worden volbracht op straffe van verloochening van de humanistische overtuiging zelf." En tenslotte: „Het Verbond mag de roeping, een Gideonsbende te zijn, niet uit het oog verliezen."

Een voorstel-Brunssum inzake een andere samenstelling van het Hoofdbestuur en opnemings van gewestvertegenwoordigers daarin werd uitvoerig en met verve gepresenteerd door Mevrouw Van Ackooy-Bleidiëck. Zij bepleitte een andere wijze van recrutering der bestuurders – „in zijn huidige samenstelling vertegenwoordigt het Hoofdbestuur niet ons gehele ledental, dat uit mensen van zeer verschillende sociale geaardheid bestaat"; „de geografische spreiding is zeer eenzijdig" – en verwachtte daarvan dat op die wijze de weg naar de gewone mensen kon worden gevonden. Ofschoon het voorstel bijval vond, onder anderen van de welsprekende afgevaardigde Van der Kooy uit Rijswijk die bij aanvaarding een belangrijke taak zag weggelegd voor de Raad van Advies, werd het verworpen met grote meerderheid van stemmen.

Aangenomen werd een voorstel-Amsterdam met de strekking, desgewenst over te gaan tot tweejaarlijks congresseren, waarbij beoordeling van de wenselijkheid werd overgelaten aan het Hoofdbestuur. Het

bestuur liet echter weten, nog niet onmiddellijk te willen overgaan tot gebruikmaking van deze mogelijkheid, gezien de klaarblijkelijke behoefte bij de afgevaardigden aan een congres in 1959.

Op de openbare bijeenkomst ter gelegenheid van het congres werd gesproken door Dr. J. P. van Praag („Het is de moeite waard“). Mevr. D. Heroma-Meilink („Een toekomst voor onze kinderen“), Mr. Dr. H. J. Roethof („Een uitzicht voor jonge mensen“) en Prof. Dr. G. Stuiveling („De mens van vandaag maakt de wereld van morgen“). Aftredende bestuursleden waren Dr. G. Stellinga, Dr. Kwee Swan Liat, Th. W. Polet en Mr. H. B. J. Waslander. De eerste had zich als onderwijsdeskundige met name de beide laatste jaren verdienstelijk gemaakt; de laatste was bestuurder sinds de oprichting van het Verbond en verwierf zich velerlei verdiensten. Men zag hen met leedwezen vertrekken, evenals Dr. Kwee, die om gezondheidsredenen zijn functie moest neerleggen. Polet trad af in verband met zijn benoeming tot functionaris. In hun plaats werden verkozen Mej. Mr. J. J. Th. ten Broecke Hoekstra, Drs. J. H. Colpa, W. A. van Opijnen en Mevr. Mr. H. Singer-Dekker. Op voorstel van de Humanistische Jongeren Gemeenschap werd besloten het Hoofdbestuur uit te breiden tot 22 leden, zodat de door de

federatie Amsterdam kandidaat gestelde Drs. H. E. Derksen evenals de overige kandidaten bij acclamatie kon worden verkozen.

Het jaarverslag van de algemeen secretaris over 1958 stelde vast, dat het Verbondswerk „nog steeds door een veel te klein deel van de Nederlandse buitenkerkelijken gedragen wordt“ en ging in op „de innerlijke weerstand, die juist bij buitenkerkelijken, die zich met moeite losgemaakt hebben van traditionele banden, zeer groot kan zijn. Ook leeft in het buitenkerkelijke volksdeel maar zwak het besef, dat het geestelijk leven gevaar loopt, indien de voortschrijdende ontkerkelijking niet gepaard gaat met een groeiende kracht van de humanistische beweging.“

Voor de eerste maal werd op initiatief van het gewest Overijssel een Landdag gehouden op de Hemelvaartsdag en wel in Emmeloord. Het was het begin van een gehele reeks. 1958 was, kortom, een jaar van inkeer en interne versteviging. Dit wordt ook geïllustreerd door de uitgave van een nieuw tijdschrift *K a d e r*, orgaan voor functionarissen van het Verbond, waarin enkele gestencilde periodieken werden opgenomen. Andere belangrijke humanistische uitgaven waren een rapport over *H e t r a s s e n p r o b l e e m*, voorbereid door de commissie Mens en Maatschappij, en een rapport *S t u d i e k o s t e n*, voorbereid door een gelijknamige commissie.

1959 bleek een jaar waarin het Verbond een duidelijk nieuw élan aan de dag legde. Op het gebied van staat en maatschappij, op het gebied van de wetenschap, op het gebied van de geestelijke bijstand, maar met name op het gebied van de omroep: dit jaar werd de Humanistische Luisterkring opgericht ter verdediging van het humanistische geluid in de ether.

Een weigering van de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen om aan humanistische radio-uitzendingen een eigen plaats in het omroepbestel te geven gelijkwaardig aan die van de kerkgenootschappen, had het Verbond aanleiding gegeven tot het zenden van een protesttelegram aan de Minister na verschijning van de Memorie van Antwoord over het ontwerp-Omroepwet. Daarna werd op 11 april de Humanistische Luisterkring gesticht, met een oproep aan het Nederlandse volk om stelling te nemen tegen deze discriminatie. Het jaarverslag vermeldt niet zonder voldoening: „De aanmeldingen stroomden binnen en in enkele maanden was het aantal de 20.000 gepasseerd. Het uitblijven van de parlementaire behandeling van het wetsontwerp deed de stroom zwakker worden, maar tegen het einde van het jaar werden toch nog wekelijks honderden ingeschreven.” Een adhesieverklaring met wettelijke toekenning van eigen zendtijd voor regelmatige humanistische uitzendingen vond bovendien gehoor bij ruim tweehonderd hoogleraren en bijna tweehonderd letterkundigen. Tot de val van het kabinet-Marijnen en het optreden van het kabinet-Cals zou het nog duren voordat de omroepkwestie weer werkelijk politiek actueel werd, maar de Luisterkring-actie had niet nagelaten indruk te maken. Een NIPO-enquête had bovendien reden gegeven om aan te nemen dat de zondagmorgenuitzendingen, die door het Verbond werden verzorgd, tussen de 250.000 en 300.000 luisteraars telden.

Het ledental van het Verbond zelf bedroeg op 1 januari 1959 intussen 11.031 in 73

gemeenschappen en op 31 december van dat jaar 11.384, eveneens in 73 gemeenschappen. Het Hoofdbestuur sprak in het jaarverslag met tevredenheid over stabilisatie en een begin van toename, maar liet anderzijds teleurstelling blijken over het gebrek aan daadwerkelijk medeleven onder de buitenkerkelijken in den lande „met het niet te verwaarlozen stuk praktische arbeid, waarbij honderden vrijwilligers en beroepskrachten duizenden die daarvan gediend zijn, terzijde staan bij hun vragen en moeilijkheden” en constateerde: „Meer begrip mag gevraagd worden voor de voortdurende, zij het niet altijd spectaculaire strijd voor gelijkgerechtigdheid en medezeggenschap in het geestelijk leven.”

In laatstgenoemd opzicht liet het Verbond zich in 1959 opnieuw niet onbetuigd. Toen de Commissie tot Herziening van de Wet op de Lijkbezorging aan de Minister van Binnenlandse Zaken een eindrapport had uitgebracht, deed het Hoofdbestuur een dringend beroep op de Minister om enkele bepalingen uit het wetsontwerp te laten vervallen. Het ging hierbij enerzijds om de in inrichtingen of pleeggezinnen opgevoede en verzorgde minderjarigen, anderzijds om het verbod van steun aan oprichting en instandhouding van crematoria door publiekrechtelijke lichamen. Ook richtte het Hoofdbestuur zich tot de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Niet alleen in verband met het ontwerp-Omroepwet, zoals hierboven besproken, maar ook inzake de „Mammoetwet”, het wetsontwerp tot regeling van het voortgezet onderwijs. Het verzocht de Minister enkele wijzigingen aan te brengen, strekkende tot een gelijkwaardige behandeling van godsdienstige en andere levensovertuigingen, en van godsdienstonderwijs en onderwijs terzake van geestelijke en zedelijke vorming dat niet godsdienstig gefundeerd is. Met het oog op de algemene volkstelling van 1960 werd, tenslotte, contact opgenomen met het Centraal Bureau voor de Statistiek over de formulering van de toelichting bij de vraag naar de

levensbeschouwelijke gezindheid. Dank zij dit contact werden verbeteringen in de tekst aangebracht, al had men zich nog een zuiverder formulering kunnen voorstellen.

De Humanistische Stichting „Socrates” kreeg in februari 1959 een nieuwe directeur in de persoon van Drs. D. T. Winter, daar Ir. F. C. de Boer zich wegens toenemende beroepsverplichtingen niet langer als vrijwilliger beschikbaar kon blijven stellen. In samenwerking met de Studentenvereniging op Humanistische Grondslag werd op 22 maart een conferentie gehouden over „Bevolkingsproblemen in Nederland”. De voorjaarslanddag van de stichting op 24 mei was gewijd aan het vraagstuk van de psychologische reclame: Prof. Dr. S. Hofstra sprak over „Verborgene verleiders”. De Zomerschool behandelde „Kernproblemen van het humanisme”, waarbij als docenten optraden Prof. Dr. L. G. van der Wal, Prof. Dr. G. Stuiveling, P. N. Kruyswijk en Dr. S. J. Bouma. De najaarslanddag stond, met redevoeringen van Prof. Dr. E. J. Slijper en Dr. O. Noordenbos, in het teken van de Darwin-herdenking. Deze herdenking gaf ook de redactie van *Rekenschap* aanleiding tot de uitgifte van een speciaal Darwin-nummer.

De geestelijke verzorging werd ook in 1959 weer van groter betekenis. Op 1 september werd P. N. Kruyswijk benoemd tot geestelijk raadsman in algemene dienst ter assistentie van D. Th. F. d'Angremont, met de bijzondere opdracht vrijwillige medewerkers aan te trekken en te begeleiden. Zijn werk zou in de volgende jaren van veel belang blijken voor de uitbouw van de geestelijke verzorging in en vanuit de plaatselijke gemeenschappen. Het aantal plaatselijke raadslieden steeg in de loop van 1959 tot zeventien. Daarmee waren in Amsterdam, Apeldoorn, Brunssum, Beetsterzwaag, Den Haag, Hengelo, Hilversum, Stadskanaal, Nieuwe Niedorp, Voorburg-Rijswijk, Utrecht en Zwolle speciale functionarissen werkzaam voor de persoonlijke bijstand aan hun cliënten, die veelal niet-leden van het Verbond bleken. De

geestelijke verzorging van arbeiders werd uitgebreid tot 29 kampen en andere verblijven. De aanvragen in de gevangenissen en huizen van bewaring liepen op tot 719 en het aantal raadslieden in deze sector groeide tot ongeveer 45. Voor alle geestelijke raadslieden werd dit jaar voor het eerst een scholingscursus gegeven; onder de titel „Rekenschap van de mens” gaf Dr. J. P. van Praag een reeks colleges op een aantal zaterdagdagen.

Het Rotterdamse congres van 11 en 12 april 1959 werd gekenmerkt door strijdvaardigheid, extern en intern. De openingsrede van de algemeen voorzitter legde hiervan reeds getuigenis af. „Onze opvattingen worden gehoord en overwogen, gesprekken vinden plaats met de vrijzinnig-protestantse en hervormde wereld. Maar melding dient te worden gemaakt van de nog steeds zeer onbevredigende situatie van het humanisme en de humanistische beweging in de dusgenaamde „christelijke” samenleving als geheel. In een aantal artikelen is door de voorzitter daarop in *Mens en Wereld* reeds de vinger gelegd. Nog steeds zijn de humanisten niet toegelaten tot de geestelijke verzorging in het leger. Bij ons werk voor de gerepatrieerden worden we belemmerd door kleinzieligheid, terwijl het in de gevangenissen in wezen niet anders is, al groeit ondanks de tegenwerking de omvang van deze arbeid geregeld. In een rapport, dat onlangs van anti-revolutionaire zijde verschenen is over de humanistische geestelijke verzorging staat de discriminatie voorop. Het laatste voorbeeld van discriminatie is de memorie van antwoord inzake de nieuwe omroepwet. Het komt er op neer dat de kerken wel en wij geen eigen zendtijd krijgen. Aangezien het allerminst vaststaat dat wij de gastvrijheid, die we tot nu toe bij enkele omroeporganisaties genoten, onder het nieuwe omroepbestel zullen blijven genieten, zou dit betekenen dat de honderdduizenden luisteraars die op zondagmorgen naar het humanistische kwartiertje luisteren, daarvan verstoken

zouden zijn". Daarop volgde een oproep tot stichting van een Humanistische Luisterkring. Bij de beschouwingen over het jaarverslag, en daarmee over het beleid van het Hoofdbestuur, werd met name felle kritiek geuit door de afgevaardigde Boesjes uit Amsterdam. Hij gaf uiting aan veel waardering voor de werkkraft van Hoofdbestuur en functionarissen, maar verklaarde anderzijds: „Ondanks de ontplooidde activiteit is er iets mis met de aantrekkingskracht van het Verbond. Een reden is de omstandigheid dat vele leden zich niet betrokken voelen bij de werkzaamheden van het HB. Het is niet verwonderlijk dat duizenden niet geestdriftig worden door gesprekken met andersdenkenden, overleg met organisaties, onderhandelingen met de regering. Velen voelen zich teleurgesteld door de reacties van het Verbond op andere concrete zaken. Over de Indonesische rechtspraak en de kwestie-Jungschläger, over het vraagstuk-Nieuw Guinea en de toekomst der papoea's kwam van de zijde van het Verbond geen eigen, principieel humanistisch geluid. Men schrikt terug voor ondubbelzinnige uitspraken inzake de fundering der sexualiteit; de verhouding tot de N.V.S.H. is onbevredigend. Overbevolking en geboorteregeling, levensbeschouwelijk van veel meer belang dan het probleem der laagontwikkelde gebieden, worden te weinig aan de orde gesteld. Dit zijn geen incidentele zaken; het gaat hier om een tendens die de lauwheid en het onbehagen mede veroorzaakt. Het HB onderschat dit totaalbeeld en als het doorgaat, zich overwegend te laten leiden door overwegingen van politiek-tactische aard, zal het Verbond steeds meer invloed krijgen, maar ook steeds meer gaan lijken op een soort Rommeldam, een plaats waar respectabele burgers wonen, doch waarvan de verdwijning geen enkele maatschappelijke consequentie zou hebben. Er is behoefte aan meer principiële uitspraken over klemmende vragen, ook al zouden die ons subsidies kosten. De maatschappelijke tactiek heeft dringend een ideële aanvulling nodig." Het weerwoord van de algemene voorzitter

was even strijdvaardig. Ter adstructie en illustratie van wat door sommigen als een generatieconflict, door anderen als een mentaliteitsverschil tussen twee typen humanisten (aldus Ir. E. Hijmans in een bewogen geïmproviseerd betoog) werd gekarakteriseerd, zij hier de weerlegging van Boesjes' kritiek in extenso weergegeven: „In de beschouwingen van Boesjes wordt gesproken van veel respect voor het HB, maar de kritiek niet onder stoelen of banken gestoken".

„Wat betreft de specifieke voorbeelden van Boesjes, Jungschläger en Nieuw Guinea, dient men te bedenken dat het Verbond geen stelling kan nemen inzake dingen die nu eenmaal de leden verdeeld houden. Het is niet waar dat het Verbond zich niet over seksuele vraagstukken zou wensen uit te spreken. Er wordt wel degelijk veel aandacht aan besteed. Indertijd verweet het Centrum voor Staatkundige Vorming ons zelfs een buitensporige belangstelling voor de sexualiteit. Natuurlijk is discussie hierover in de gemeenschappen nodig. Maar een officiële uitspraak van het Verbond in dezen is een hachelijke kwestie, waaraan een commissie grondig en lang werkt. Op het congres van de N.V.S.H. was het Verbond vertegenwoordigd en er zijn ook andere contacten. Het Verbond heeft geen behoefte om zich op bijzondere wijze van de N.V.S.H. te distantiëren, al protesteren wij tegen vereenzelviging. Boesjes gaat echter van een verkeerde veronderstelling uit; zijn vooropgezette mening is dat het Verbond zich moet uitspreken voor geboorteregeling, voor het loslaten van Nieuw Guinea. Maar daarover bestaat geen eenstemmigheid. En zijn de genoemde problemen belangrijker dan die van de laag-ontwikkelde gebieden? Een vorig congres zag het precies andersom; het HB heeft daarnaar geluisterd en dat vraagstuk aan de orde gesteld voor discussie. Moeten wij de rechtspraak in Indonesië veroordelen of verontschuldigen? Moeten wij een uitspraak doen over zelfstandigheid van Nieuw Guinea op korte termijn of over jaren? De legende, dat ons beleid zou worden

bepaald door de te verwachten subsidies, moet met wortel en tak worden uitgeroeid. Wij verkopen geen beginselen voor een subsidie. Wel kan er zo nu en dan sprake zijn van een tactische houding; een bespreking met een minister moet liefst niet zo geschieden dat een verzoek van het Verbond bij voorbaat wordt afgewezen. Doel is nooit een subsidie, maar mensen helpen. Om dat doel te kunnen verwezenlijken is het soms nodig meer geduld te oefenen dan sommigen lief is. Bovendien wil het Verbond een onderdak zijn voor buitenkerkelijken van alle politieke pluimage. Het streven van het HB is steeds gericht geweest op het vermijden van een scheuring en inderdaad zijn in al deze 13 jaar geen afsplitsingen voorgekomen. Dit impliceert echter dat men het onderling oneens kan zijn (Nieuw Guinea), maar daarom zwijgen wij nog niet." „In een gemengde organisatie als de onze kan het bestuur geen meningen dicteren. Omstreden punten kunnen ter discussie worden gesteld, met name in de gemeenschappen. Dat is nodig, want de genoemde problemen zijn brandende problemen en de gemeenschappen bepalen het gezicht van het Humanistisch Verbond. De taak van het Hoofdbestuur bestaat hierin, de discussie op gang te houden en het algemeen-menselijk aspect in deze vraagstukken naar voren te brengen. Boesjes heeft gelijk, in zoverre dat zulks meer moet gebeuren. Vanzelfsprekend is het Hoofdbestuur niet onfeilbaar; evenals de gemeenschappen kan het tekortschieten. Zelfs al bestond er echter wel een duidelijk meerderheidsstandpunt, b.v. ten aanzien van Nieuw Guinea, dan nog mag het Verbond niet worden gebruikt voor het doen van dergelijke strikt politieke uitspraken. Daarvoor is het Verbond niet opgericht; dit is het terrein van de politieke partijen. Het Verbond zij een oase temidden van politieke verscheurdheid, waar mensen met verschillende politieke opvattingen elkaar ontmoeten, omdat zij gedreven worden door eenzelfde visie op leven en menszijn, door een bekommernis om de mens".

In tweede termijn handhaafde Boesjes de kern van zijn bezwaren: het Verbond laat nimmer een specifiek humanistisch geluid horen. „Het innemen van een eigen standpunt brengt risico's mee; het kan geld kosten, subsidies. Het gaat er niet om of het Verbond zijn beginselen heeft verzaakt, maar of het Hoofdbestuur terwille van de strijd om overal een vinger in de pap te krijgen niet teveel opoffert". De strekking van zijn betoog was deze: onze houding ten aanzien van Nieuw-Guinea, geboorteregeling, enz. is symptomatisch voor het gehele beleid. Ieder onderdeel is op zichzelf zeer wel verdedigbaar, maar het totaalbeeld is onbevredigend. Vandaar het ledenverloop, de halve contributies, het gemis aan aansluiting bij jongeren en intellectuelen. De juiste verhouding tussen tactisch beleid en de aanpak van werkelijk nijpende problemen ontbreekt.

Van Praag bleef hierop het antwoord niet schuldig. „De op vriendelijke toon geplaatste opmerkingen van Boesjes (zijn) . . . niet helemaal fatsoenlijk; hij heeft niet voldoende oog voor de verschillende kanten van de zaken waarover het hier gaat." „Wat is Boesjes' concrete verwijt, behalve dat we alles allemaal eerder en beter hadden moeten doen?" „Boesjes c.s. spreken uit wat wij allen voelen: het verlangen naar radicale vernieuwing van mens en samenleving, die breekt met alle corruptheid, lafheid, halfheid, bekrompenheid. Men verlangt concrete stellingname, een geluid als een klarenstoot: hier begint het nieuwe leven. Van het humanisme moet deze roep uitgaan. Maar beschikt het humanisme over zo'n toverwoord? Als er een woord was, zou het overgenomen worden door de gehele wereld. Is het niet in strijd met de menselijke positie, dat een mens zo'n woord zou kunnen vinden?"

De kroniekschrijver heeft de kritiek, op het dertiende congres door jongeren geuit, met de afwijzing van deze kritiek van bestuurszijde, hier zo uitvoerig aangehaald omdat er uit kan spreken dat het Humanistisch Verbond in 1959 een „gevestigde" organisatie bleek te

zijn geworden, compleet met de „rebelse vleugel” die dergelijke organisaties plegen te kennen. Latere congressen hebben geleerd dat deze „rebelse vleugel” niet maar een verschijnsel van voorbijgaande aard was. Het belangrijkste voorstel op het congres was ingediend door het Hoofdbestuur en hield in een besluit om voortaan tweejaarlijks te congresseren. Ook hierin kan men een blijk van toenemende consolidatie zien. Zonder slag of stoot werd het voorstel echter niet aanvaard. Afgevaardigde Becker uit Gouda noemde de voornaamste nadelen: „Het jaarlijkse congres (is) van eminent belang voor het wekken van energie...” „In kleine gemeenschappen is grote behoefte aan contact met anderen, aan verbondenheid en verduidelijking...” „Het is ook de taak (van het Hoofdbestuur) om energie in de gemeenschappen vrij te maken...” „Komt er geen congres, dan moet deze impuls ondanks financiële bezwaren op een of andere manier vervangen worden.” In eerste instantie werd zelfs een amendement-Gouda aangenomen, dat ertoe verplichtte om in plaats van een huishoudelijk congres in ieder geval een andere landelijke bijeenkomst te beleggen. Pas toen bleek dat het Hoofdbestuur zijn voorstel door de aanneming van dit amendement als ontkracht beschouwde en daaraan consequenties wilde verbinden, werd het amendement bij herstemming alsnog verworpen.

De openbare bijeenkomst ter gelegenheid van het congres was gewijd aan de praktische arbeid van het Verbond, waarover de centraal geestelijk raadsman D. Th. F. d'Angremont sprak onder de titel „Wat heb je er aan?” Het Hoofdbestuur zag drie van zijn leden vertrekken: W. C. Koppenberg, Mevr. D. Heroma-Meilink en Th. M. van Erp. De algemeen voorzitter dankte Van Erp met name voor zijn initiatief dat leidde tot de oprichting van de Stichting Steunfonds Praktisch Humanisme, prees Koppenberg als een voortreffelijk penningmeester en uitmuntend lid van het dagelijks bestuur, en toonde zich verheugd dat Mevrouw Heroma

behouden kon blijven voor de Centrale Commissie Geestelijke Verzorging en de Stichting Bureaus voor Levens- en Gezinsmoeilijkheden. De aftredende redacteur van *Mens en Wereld*, Dr. H. Bongers, kreeg lof toegezwaid voor de bekwaamheid waarmee hij zes jaar lang de redactie had gevoerd en voor de onvergetelijke wijze waarop hij steeds het congres had te woord gestaan. Tot redacteur van het blad werd verkozen raadsman P. W. van der Vliet, tot hoofdbestuursleden Drs. J. Koopman en P. Spigt.

Op de halfjaarlijkse kaderconferenties kwam een geschakeerde reeks van onderwerpen aan de orde: in februari de geestelijke verzorging, de migratie, public relations, de werkzaamheden van het centrale Verbondsapparaat; in oktober de positie van het Verbond, taak en mogelijkheden van de gewesten, het groepswerk. Op 8 april werd het eerste tehuis voor buitenkerkelijke bejaarden, het A. H. Gerhardshuis te Amsterdam, geopend. De bouw had plaatsgevonden onder auspiciën van het Verbond en „De Vrije Gedachte” (eertijds „De Dageraad”). Ook in dit jaar was er een zeer geslaagde Landdag, thans in Emmen en eveneens op Hemelvaartsdag. Dit keer berustte de organisatie bij het gewest Drenthe. De veranderende houding in protestants-christelijke kring ten opzichte van het moderne humanisme tegen het einde van de vijftiger jaren werd in 1959 geïllustreerd door het feit, dat op 6, 7 en 8 maart een bespreking werd belegd tussen een tiental vooraanstaande protestanten en een tiental vooraanstaande humanisten. Dit geschiedde op initiatief van Prof. Dr. H. Kraemer, en wel naar aanleiding van een gedachtenwisseling tussen hem en Dr. J. P. van Praag over Kraemers boekje *Kerk en humanisme*. Dit gesprek werd van humanistische zijde met voldoening verwelkomd, in het bijzonder om de getoonde bereidheid om serieus te luisteren naar wat humanisten te zeggen hadden. In het verleden had daaraan veel ontbroken.

Een jaar, gekenmerkt door groeiend zelfbewustzijn in humanistische kring. Dit werd gestimuleerd door toenemende belangstelling en erkenning bij andersdenkenden; het uitte zich in herhaald protest tegen voortgezette formele discriminatie, maar bleek bijvoorbeeld ook ter gelegenheid van de lezingentournee in het najaar van de Westduitse publicist Gerhard Szczesny. Deze humanist, oprichter van de „Humanistische Union“, was de auteur van een ook hier te lande veelgelezen boek (de Nederlandse titel luidde *De toekomst van het ongeloof*) en zijn oproep tot emancipatie der buitenkerkelijken leidde tot levendige, vaak zelfs hartstochtelijke discussies in woord en geschrift.

Het ledental, 11.384 per 1 januari, 11.407 per 31 december, bleef een verontrustend langzame groei vertonen, ondanks publiciteit en activiteit, ondanks externe belangstelling en intern beraad. Het bestuursverslag over 1960 constateert niet zonder teleurstelling: „Nog steeds is de humanistische beweging niet voldoende geworteld in het buitenkerkelijke volksdeel.“ Wel was er sprake van een zekere ledenaanwas, maar deze werd voor een groot deel tenietgedaan door het bedanken van „oude“ leden. Er werd geënuquéerd, een onderzoek ingesteld naar de motieven van bedankende leden; men ging bedankende leden aanschrijven en bezoeken, men ging zich verdiepen in de leeftijdsopbouw in de gemeenschappen. Het Hoofdbestuur spoorde aan tot gemeenschapsvorming en decentralisatie; de gewesten organiseerden familiedagen, studiedagen, landdagen; de gemeenschap Amsterdam werd gesplitst in een reeks zelfstandige districtsgemeenschappen en tot de vorming van een gemeenschappenfederatie werd ook in Den Haag besloten; in de gemeenschappen hield men gespreksgroepen en kennismakingsbijeenkomsten, er werd gewerkt aan een verjonging van de besturen en een aanvang gemaakt met regelmatig contactbezoek aan de leden. Op politiek terrein liet het Verbond in 1960

van zich horen bij verscheidene gelegenheden, toen de belangen der Nederlandse buitenkerkelijken in het geding waren. Maar hier zij vooral vermeld het protest, gezonden aan de minister-president van de Unie van Zuid-Afrika, waarvan de tekst luidde: „Het Hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond in Nederland tekent protest aan tegen de apartheidspolitiek, die leidt tot bloedige excessen, zoals die zich kortelings hebben voorgedaan.“ Daarnaast werd een uitvoeriger schrijven gericht aan de Nederlandse regering en aan de Staten-Generaal, over de Zuidafrikaanse apartheidspolitiek, met de strekking dat handhaving van de rechten van de mens, zoals die zijn vastgelegd in het Handvest der Verenigde Naties, behoort te prevaleren boven het recht der staten om binnenlandse aangelegenheden zelf te regelen. Deze bestuursuitspraken verdienen vermelding, omdat het Verbond zich steeds gesteld heeft gezien voor een grote verscheidenheid van politieke opvattingen bij zijn leden. De politieke overtuiging vloeit niet onmiddellijk uit de levensovertuiging voort — zo is het in een latere congresresolutie geformuleerd — en die omstandigheid maakt de totstandkoming van Verbondsuitspraken met duidelijk politieke strekking een moeilijke zaak. Discussies op vele congressen hebben dit wel aangetoond. In het geval van het Zuidafrikaanse apartheidbeleid, echter, dat consequente discriminatie van mensen door mensen op grond van rasverschil inhoudt, kon het Hoofdbestuur zich de woordvoerder weten van het Nederlandse humanisme.

Minder principieel, maar evenmin zonder politiek karakter, was een excursie voor Nederlandse parlementariërs op 28 en 29 september, waaraan werd deelgenomen door vertegenwoordigers van alle fracties met uitzondering van de vertegenwoordigers van de Communistische Partij Nederland en de Staatskundig Gereformeerde Partij, die de uitnodiging niet hadden aanvaard. De Kamerleden kregen gelegenheid zich een beeld te vormen van de activiteiten en

verworvenheden van de humanistische beweging en bezochten daartoe o.a. het Erasmushuis, het centrale Verbondsgebouw te Utrecht, het conferentieoord „De Ark” te Nunspeet, het Coornherthuis van het Humanistisch Thuisfront te Driebergen, het humanistische kindertehuis Ellinchem en het bejaardencentrum A. H. Gerhardhuis te Amsterdam.

Het wetenschappelijk orgaan van het Verbond, de Stichting „Socrates”, organiseerde de reeds traditioneel geworden manifestaties: een voorjaarslanddag op 3 april („Humanisme als grondslag voor geestelijk en maatschappelijk werk”; inleider Dr. J. P. van Praag), een najaarslanddag op 11 december („De functie van de kunst bij de zelfontwikkeling van de mens”; inleider Prof. Dr. J. C. Brandt Corstius), en een Zomerschool. Deze cursus betrof „Grote geestelijke stromingen”. Als docenten waren aangetrokken G. M. de Gelder („Het Indische denken”), Dr. Kwee Swan Liat („Het Chinese denken”), Drs. R. L. Mellema („De Islam”) en Prof. Dr. H. Kraemer („Het christendom in zijn verhoudingen tot andere godsdiensten”). De stichting werd bovendien in 1960 een nieuwe sectie rijker, een sociaal-pedagogische, die op 1 oktober door de voorzitter van het bestuur werd geïnstalleerd. Onder voorzitterschap van Drs. Ph. van Praag namen in de Raad van Advies voor deze sectie zitting D. Th. F. d'Angremond, J. Bijleveld, Dr. L. van Gelder, A. Meilink, P. A. Pols, Dr. D. H. Prins, Dr. P. Thoenes, A. Treurniet en Mevr. E. Vrind-van Praag. Ingevolge haar opdracht begon deze sectie met de bestudering van vragen rond opvoeding en humanistische vorming. Ook de culturele en de wetenschappelijke secties waren dit jaar actief. Naar aanleiding van beraadslagingen in de wetenschappelijke sectie werd een brochure van Prof. Dr. B. W. Schaper: *De nieuwe situatie van de natuuronderzoeker, die betrekking had op de problematiek van kernfysica en verantwoordelijkheid*, uitgegeven en op ruime

schaal verspreid.

Een andere bijdrage op wetenschappelijk niveau was de handleiding ten dienste van de gemeenschappen, *De toepassing van de 'self-survey' in de humanistische gemeenschap*, berustend op een studie in opdracht van het Verbond verricht door

Mej. Drs. R. A. M. de Liefde onder supervisie van Prof. Dr. T. T. ten Have.

In de sector der geestelijke verzorging kwam de groei van het werk onder meer tot uiting in de aanstelling van C. J. van der Hulle als derde beroepsraadsman voor arbeiders. Als vrijwillig raadsman had hij veel ervaring opgedaan, speciaal in het gebied der Delta-werken Zeeland, dat hem nu als eigen rayon werd toegewezen. In 1960 kregen de geestelijk raadslieden voor arbeiders voor het eerst ook toegang tot de arbeiderskampen in de IJsselmeerpolders. Van de zijde van het Verbond werd protest aangetekend tegen de merkwaardige subsidieregeling voor de bijstand aan de polderwerkers, die — in onderscheid met de overige regelingen — gebaseerd was op het aantal aangesloten leden in de kampen. Uit solidariteit met, en in het belang van, de arbeiders werd ook hier de geestelijke verzorging ter hand genomen, ondanks de financiële belasting van individuele raadslieden en van het Verbond. De groei van de geestelijke bijstand blijkt weer uit de cijfers. De aanvragen om humanistische geestelijke verzorging in de gevangenissen en huizen van bewaring stegen tot het aantal van 747, alle belemmerende bepalingen ten spijt. Honderd Verbondsleden in het land besteedden een belangrijk deel van hun vrije tijd aan het bezoeken van zieken en bejaarden. Het corps van plaatselijke geestelijk raadslieden, dat in de gemeenschappen ter beschikking van cliënten stond, groeide in 1960 van zeventien tot zesendertig. Bovendien werd de eerste geestelijk raadsman voor buitenkerkelijke studenten benoemd, en wel te Wageningen, in overleg met de plaatselijke afdeling van de Studentenvereniging op Humanistische

Grondslag. Bij dit alles was overigens, wanneer de plaatselijke geestelijke verzorging buiten beschouwing blijft, sprake van een groei tegen de verdrukking in. Want dat er jegens de humanistische geestelijke bijstand werd gediscrimineerd, in de geijkte zin des woords bovendien — met andere woorden door middel van formele ambtelijke voorschriften —, kon geen insider onbekend blijven. Voor wat betreft de arbeiderskampen werd de subsidieregeling voor de IJsselmeerkampen al aangeroerd; deze kwam neer op een uitsluiting van het Verbond van enig subsidie en op een aansporing tot ledenwerving. Maar ook ten aanzien van de geestelijke verzorging in andere arbeiderskampen bestonden opmerkelijke verschillen, bijvoorbeeld inzake de vergoeding van leatuurvoorziening, van bureau- en vergaderkosten; maar vooral inzake de van hogerhand gevraagde waarborgen: humanistische raadslieden dienden zich te onthouden van ordeverstoring, van anti-godsdienstig optreden; zij mochten niemand in zijn godsdienstige overtuiging kwetsen, geen claim leggen op de buitenkerkelijken. Wie het moderne humanisme enigszins kent, zal de aldus gevraagde garanties ondervinden als beledigende insinuaties. In de gevangenissen en huizen van bewaring was de voorkeursbehandeling van de kerkgenootschappen al even manifest. De vigerende voorschriften stelden voor alle gedetineerden — ongodsdienstigen, administratieve kerkklidmaten, buitenkerkelijken — het contact met de aalmoezenier of predikant verplicht en lieten bij afwijzing van godsdienstige verzorging het initiatief aan de gedetineerde om humanistische verzorging te vragen. Wie hierbij bedenkt dat in menig strafgesticht de gedetineerden onvoldoende op de mogelijkheid van humanistische geestelijke verzorging werd gewezen en dat ook wel eens een functionaris de raadslieden eigener beweging moeilijkheden in de weg trachtte te leggen, begrijpt zonder veel verbeeldingskracht welk een volharding en toewijding van deze raadslieden werd gevergd. In beperkter mate

deed zich een vergelijkbare tegenwerking gevoelen in vele gemeentelijke of „algemene” ziekenhuizen of sanatoria: directies hadden bezwaar tegen bekendmaking van de mogelijkheid van patiëntenbezoek vanwege het Humanistisch Verbond. Het siert de christelijke ziekenhuizen, dat hun directies de buitenkerkelijke patiënten veelal wel op deze mogelijkheid wilden attent maken. En voor wat betreft de geestelijke verzorging van gerepatrieerden kan men wijzen op het feit, dat deze vorm van bijstand — voor het eerst in de geschiedenis van de humanistische geestelijke verzorging — niet werkelijk kon worden gerealiseerd, voor een belangrijk deel doordat humanistische raadslieden in het algemeen niet gerechtigd waren, in persoonlijk contact te treden met in dusgenaamde „contract-pensions” en kampen verblijvende Indische Nederlanders, terwijl de Minister van Maatschappelijk Werk met teleurstellende traagheid reageerde op verzoeken om adressen van buitenkerkelijke gerepatrieerden. Tenslotte vormde de geestelijke verzorging van militairen een sprekend voorbeeld. Humanistische raadslieden hadden geen toegang tot de krijgsmacht, omdat — aldus de Minister — de behoefte aan humanistische geestelijke verzorging niet gebleken was. Intussen waren de niet-godsdienstige militairen verplicht om deel te nemen aan de godsdienstige verzorging, tenzij uitdrukkelijk om vrijstelling werd verzocht. Voor bezoek aan het humanistisch vormingscentrum te Driebergen gold — anders dan voor de kerkelijke vormingscentra — dat minderjarige militairen een verklaring van „geen bezwaar” van hun ouders moesten overleggen om toegelaten te worden. Over al de genoemde vormen van discriminatie zou met name op het congres van 1961 nog het nodige worden gezegd.

In 1960 werd intussen voor het eerst geen congres gehouden. Conferenties waren er des te meer. Het gewest Gelderland organiseerde in samenwerking met de gemeenschap Wageningen een landdag. Een kaderconferentie in het voorjaar was gewijd

aan de Verbondsactiviteiten in 1959, naar aanleiding van het jaarverslag, alsmede aan de verhouding tussen humanisme en buitenkerkelijkheid. De najaars-kaderconferentie stelde de werkwijze van het centrale apparaat en de taken van het Verbond aan de orde. De arbeidersraadsliden confereerden op 14 en 15 juni te Nunspeet over „Sexualiteit”; de ziekenbezoek(st)ers op 29 november te Utrecht over gemeenschappelijke problemen; raadsliden en gemeenschapsbestuurders op 12 en 13 november te Nunspeet over emigratievraagstukken; raadsliden voor gedetineerden over „De film bij de geestelijke verzorging”.

Het relaas der vermeldenswaardigheden uit 1960 kan nog, met enkele losse grepen, worden aangevuld. De Raad van Advies van het Humanistisch Verbond werd uitgebreid met een aantal eminente specialisten uit humanistische kring en kwam einde 1960 bijeen in de volgende nieuwe samenstelling: S. J. van den Bergh, Wassenaar; Mr. C. W. Dubbink, 's-Gravenhage; Pierre H. Dubois, 's-Gravenhage; Mr. A. A. L. F. van Dullemen, 's-Gravenhage; Dr. F. H. Glastra van Loon, 's-Gravenhage; D. W. van Hattem, 's-Gravenhage; Prof. Mr. W. F. C. van Hattum, 's-Gravenhage; Prof. S. Hofstra, Amsterdam; Dr. S. L. Mansholt, Brussel; Prof. Dr. Ir. J. P. Mazure, 's-Gravenhage; Prof. Dr. B. R. A. Nijboer, Utrecht; Ir. A. Paulen, Treebeek-L.; Mevrouw H. A. Polak-Schwarz, Amsterdam, Meijuffrouw Mr. E. Ribbius Peletier, Scheveningen; Mr. A. Stempels, Rotterdam; Meijuffrouw

Mr. M. Tjeenk Willink, 's-Gravenhage; Mr. H. B. J. Waslander, Amsterdam; Prof. Dr. F. Zernike, Groningen.

In Leiden werd een nieuw bureau voor levens- en gezinsmoeilijkheden op humanistische grondslag geopend. Na overleg tussen Humanistisch Verbond, de Vereniging „De Vrije Gedachte” (voortzetting van „De Dageraad”) en de Vereniging voor Maatschappelijk Werk „Humanitas” werd de Humanistische Stichting tot Huisvesting van Bejaarden (HSHB) opgericht, bedoeld als opvolgster van de A. H. Gerhardstichting. In Amsterdam werd een telefonische hulpdienst voorbereid van waarlijk algemeen karakter, waaraan behalve verschillende kerkelijke richtingen ook „Humanitas” en het Verbond deelnamen (zulks in tegenstelling tot hulpdiensten in andere plaatsen, waar de beleden algemeenheid ook in volgende jaren doorgaans in oecumenisch-christelijke zin werd verwezenlijkt, al stelde men soms wel prijs op ondersteuning van humanistische kant).

Ook in 1960 werd — op 18 en 19 maart te Driebergen — een bespreking gehouden tussen vooraanstaande protestanten en vooraanstaande humanisten, die leidde tot een verheldering en nuancering der wederzijdse visies. Het gesprek met de Centrale Commissie voor het Vrijzinnig Protestantisme en met de Hervormde Raad voor Zaken van Kerk en School werd voortgezet en leidde tot een gemeenschappelijke formulering van de standpunten ten aanzien van de grondslagen van de algemene school, die echter als „voorlopig” werd gekenschetst.

Het jaar van de nieuwe Kinderbeginselenwet, van beraad over de subsidiëring van kerkebouw, van het Zwolse congres en van minister Visser's begrip voor humanistische behoeften in de krijgsmacht.

Over de eindredactie van het ontwerp-Kinderbeginselenwet-1961 doen in en buiten de humanistische beweging allerlei bon mots de ronde. Bij de openbare behandeling van dit wetsontwerp in de Tweede Kamer der Staten-Generaal werd een amendement van de socialist Mr. Daams aangenomen, waardoor de mogelijkheden tot humanistische geestelijke verzorging van kinderen in rijksinrichtingen aanzienlijk werden verruimd. Zo aanzienlijk in feite, dat voor het eerst in de parlementaire geschiedenis van de humanistische geestelijke verzorging niet meer met overtuiging van discriminatie kon worden gesproken. De bon mots hebben betrekking op de omstandigheid, dat de door middel van dit amendement verleende gelijkstelling als het ware per ongeluk haar beslag zou hebben gekregen, doordat toevallige omstandigheden hadden geleid tot de afwezigheid van een groot aantal Kamerleden die tot de potentiële tegenstemmers konden worden gerekend. Hoe dit ook zij, de aanneming van het amendement-Daams was aanleiding tot grote voldoening in humanistische kring; al wordt in het jaarverslag van het Hoofdbestuur over 1961 opgemerkt: „Overigens bleek bij de behandeling van dit Ontwerp (...) dat de principiële uitspraken van K.V.P.- en Antirevolutionaire zijde ten aanzien van de verdraagzaamheid nog niet betekenen, dat men bereid is dit principe royaal toe te passen.”

Het Hoofdbestuur wendde zich tot de Tweede Kamer in verband met de verschijning van de Memorie van Antwoord inzake het ontwerp voor de dusgenaamde mammoetwet (Ontwerp van Wet tot Regeling van het Voortgezet Onderwijs). De tekst van artikel 39 lid 1 was gewijzigd overeenkomstig de wensen van het Verbond, zoals die in 1959 en 1960 waren kenbaar gemaakt aan Minister en volksvertegenwoordiging. Niet voldaan

was echter aan de wens om de mogelijkheid te scheppen aan de openbare scholen tot niet-godsdienstig vormingsonderwijs naast het godsdienstonderwijs. Bij het mondeling overleg bleek de Minister niet bereid een regeling daartoe in het wetsontwerp op te nemen, omdat hem van een behoefte daaraan niets was gebleken.

Naar aanleiding van het Ontwerp van Wet Premie Kerkenbouw en het Voorlopig Verslag terzake richtte het Hoofdbestuur zich tot de Minister van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid. In dit schrijven werd enerzijds verklaard, dat over subsidiëring van kerkebouw (en bouw van bezinningsgebouwen) ook in humanistische kring ten principale zeer verschillend geoordeeld wordt, anderzijds werd er de aandacht op gevestigd, dat, indien een regeling ook voor bezinningsgebouwen beoogd wordt, dit in de titel van de Wet tot uitdrukking diende te komen en dat de regeling ten aanzien van bezinningsgebouwen dan ook bij de Wet dient te geschieden en niet in een Algemene Maatregel van Bestuur, zoals het ontwerp voorzag.

Bij de parlementaire behandeling van de begroting van Defensie verklaarde de Minister dat een door het Humanistisch Thuisfront gevoerde actie (waardoor in zeer korte tijd enkele duizenden handtekeningen waren verzameld) hem had overtuigd van een behoefte aan humanistische geestelijke verzorging in de Nederlandse strijdkrachten. Door toedoen van de K.V.P.-woordvoerder werd voor verdere bespreking van de diverse aspecten van een humanistische geestelijke verzorging van militairen de dusgenaamde commissie-Stokman in het leven geroepen. Moeizame besprekingen van humanistische vertegenwoordigers en confessionele binnen het raam van deze commissie waren het gevolg. Niettemin was de principiële bereidheid van de Minister tot toelating van humanistische raadslieden in het leger een reden tot grote voldoening in de humanistische beweging, al ontbrak het niet aan waarschuwende stemmen van humanisten die de grootst mogelijke distantie

ten opzichte van het militaire apparaat predikten uit pacifistische en soms ook anti-militaristische overwegingen. Het motief van de voorstanders was echter, dat tal van jonge Nederlandse buitenkerkelijken, die op grond van de dienstplicht enkele jaren in militair verband moesten doorbrengen, aantoonbaar behoefte hadden aan geestelijke verzorging op humanistische grondslag.

Het ledental van het Verbond groeide in 1961 weinig indrukwekkend: 11.407 per 1 januari, 11.530 per 31 december. Naast het lidmaatschap werd de mogelijkheid geschapen tot registratie als „sympathisant” van het Verbond. De sympathisanten zouden gedurende twee jaar kennis kunnen nemen van aard en werkwijze van het Humanistisch Verbond, om vervolgens te beslissen of zij als lid wensten toe te treden. Per 31 december waren ongeveer 700 sympathisanten ingeschreven. Het aantal gemeenschappen steeg van 80 tot 83. Dit wijst niet op groter geografische spreiding, maar houdt verband met de decentralisatie te 's-Gravenhage, waar vier districtsgemeenschappen zelfstandigheid verwierven, en met de opheffing van de gemeenschap Tilburg. Geografische uitbreiding bleek wel uit oprichting van werkgroepen (ter voorbereiding van gemeenschappen; veelal een werk van zeer langdurige aard) te Castricum, Dokkum, Delfzijl en Emmeloord, en kernvorming te 's-Hertogenbosch, Goor, Hellevoetsluis en Zierikzee. De gemeenschapsvorming werd krachtig gestimuleerd door de bevordering van het contactbezoek onder leiding van de raadsman in algemene dienst P. N. Kruyswijk, die naast zijn werkzaamheden van geestelijke verzorging met deze taak was belast. Grote belangstelling trokken in dit jaar de gewestelijke studiedagen, waarop veelal Gerhard Szczeny's *De toekomst van het ongeloof* werd behandeld evenals de landdag te Ommen, op Hemelvaartsdag verzorgd door het gewest Overijssel. De Humanistische Stichting „Socrates” kwam in 1961 onder directie van Ir. A. Waasdorp.

De voorjaarslanddag op 7 mei te Ede was gewijd aan het onderwerp „Redelijke ethiek”, ingeleid door Dr. Albert Daan; de najaarslanddag op 10 december te Amersfoort aan de dichtkunst: Gabriël Smit sprak over „Het vertrouwen in de poëzie”, Adriaan Morriën over „Het wantrouwen tegen de poëzie”. Een nieuw initiatief van de stichting, ofschoon al jarenlang overwogen en voorbereid, vormde de op 11 februari gehouden juristenconferentie. Deze was bedoeld als de eerste van een reeks „beroepenconferenties”, die beoefenaars van eenzelfde beroep gelegenheid zouden kunnen geven om in humanistische kring van gedachten te wisselen over problemen van levensbeschouwelijke aard in verband met dat beroep. Op deze conferentie werden redevoeringen gehouden door Mr. H. B. J. Waslander en Prof. Dr. I. Samkalden over het thema „Overheid en burger”. Voorzitter was Mr. A. Mout. De Zomerschool moest dit jaar – na een ononderbroken reeks sinds 1951 – afgelast worden in verband met een ernstige ziekte van één der voornaamste inleiders. Het tijdschrift voor wetenschap en cultuur *Reken-schap* gaf een bijzonder nummer uit in verband met de Schopenhauer-herdenking, dat ook (in samenwerking met de Internationale School voor Wijsbegeerte te Amersfoort) als afzonderlijke brochure werd verspreid.

Bij de uitbreiding der Verbondsactiviteiten viel opnieuw een zwaar accent op de geestelijke verzorging. De aanvragen om bijstand van gedetineerden liepen op tot 831; het aantal raadslieden in strafgestichten werd uitgebreid tot 51. In de gemeenschappen steeg het aantal plaatselijke geestelijk raadslieden in 1961 van 36 tot 46, terwijl bovendien 22 „medewerkers geestelijke verzorging” werden benoemd. De raadslieden uit alle sectoren kwamen weer voor een viertal cursusmiddagen te Utrecht bijeen.

Op het veertiende congres, gehouden te Zwolle op 15 en 16 april, werd aandacht

geschonken aan het vijftienjarig bestaan van het Verbond, maar men vond ook aanleiding om te discussiëren over de noodzaak van wetenschappelijke doordenking van het humanisme, over de verhouding tussen Humanistisch Verbond en Humanitas in verband met het praktisch humanisme, over de jongeren in het Verbond en over de interne communicatie.

De openingsrede van het congres werd gehouden door ondervoorzitter

Mr. Dr. H. J. Roethof, die uitvoerig stilstond bij enkele actuele kwesties. Hij noemde o.a. de volkstelling („We zien met een zekere spanning de uitslag tegemoet, omdat we iets meer zullen weten van de numerieke sterkte van het buitenkerkelijk volksdeel”), de stand van zaken in de radiowereld („Nog altijd is daarbij geen volledige erkenning bereikt en blijft het een kwestie van verleende gastvrijheid”), de openbare school („Wij staan erop dat naast dit (godsdiens)onderwijs ook humanistisch vormingsonderwijs mogelijk gemaakt moet worden”), subsidie voor kerkebouw („Waar we het over eens zijn, dat is, dat als deze subsidie er komt, genootschappen op geestelijke grondslag zoals het Humanistisch Verbond hiervan niet mogen worden uitgesloten”) en de geestelijke verzorging („Juist op dit punt komt duidelijk naar voren dat wij ten strijde trekken tegen de kleurloosheid en onverschilligheid... Hier blijkt overigens, dat velen in Nederland nog niet bereid zijn de humanisten op voet van gelijkheid te accepteren en blijft de discriminatie helaas voortduren”).

Op het congres waren aanwezig 120 afgevaardigden, vertegenwoordigend 67 gemeenschappen.

Ter gelegenheid van het vijftienjarig bestaan hield voorzitter Dr. J. P. van Praag een toespraak, die grote indruk maakte en blijkens de veelvuldige aanhalingen door de verschillende sprekers een stempel drukte op de beraadslagingen. Uit programmatisch oogpunt was deze rede ook van bijzondere betekenis, zoals moge blijken uit de volgende citaten.

„Er is aanleiding op dit moment stil te staan bij de ontwikkeling van het humanisme in ons land sinds de tweede wereldoorlog; toen werd op 17 februari 1946, het Humanistisch Verbond opgericht. Voordien moesten buitenkerkelijken van zichzelf veelal getuigen dat zij „niets” waren, en ze telden dan ook gewoonlijk niet mee. Wat zij vertegenwoordigden had geen naam en geen gestalte. Thans is de opvatting gemeengoed geworden dat het humanisme een levensovertuiging kan zijn voor de mensen van vandaag in de praktijk van het leven. Een groot deel van de buitenkerkelijkheid heeft een eigen gezicht gekregen, en handen om de eigen taak aan te vatten.”

„Jaarlijks doen letterlijk duizenden niet-leden een beroep op het Verbond om bijstand in hun levensvragen en moeilijkheden. Weliswaar is het ledental nog betrekkelijk klein, maar er is in de loop der jaren niettemin een kern gevormd van overtuigde humanisten, die een uitgangspunt kan vormen voor verdere groei.

Daarvoor is het nodig geweest dat wij ons rekenschap hebben gegeven van de grondslag waarop wij staan. Dat heeft ons ook het zelfbewustzijn gegeven om doelbewust op te komen voor gelijkgerechtigheid bij de actieve uitoefening van onze verantwoordelijkheid. Men mag thans vaststellen dat deze gelijkgerechtigheid in beginsel erkend wordt, al zullen wij nog vele en hardnekkige achterhoedegevechten moeten leveren.”

„Want het humanisme is weerbaar, al is het niet agressief. D.w.z. dat wij onze kracht niet zoeken in kritiek die de ander miskent en kleineert, maar in de verwerkelijking en verdediging van onze eigen idee. Dan ook alleen blijft de mogelijkheid tot samenwerking open en wordt verzuiling niet bevorderd; want men kan niet tegelijk agressief zijn en tegen de verzuiling. Wij, humanisten hebben onze aandacht ook te zeer nodig voor de vervulling van onze eigen taak: de bewustwording en zelfverwerkelijking, d.w.z. de emancipatie der buitenkerkelijken. Dat wij daaraan een bijdrage hebben kunnen leveren komt door

de resolute afwijzing van het sectarisme. Iedere opvatting, die met recht de naam humanisme draagt, kan in het Humanistisch Verbond haar plaats vinden.

Niettemin hebben ons voortdurend betweters voor de voeten gelopen, die meenden dat slechts hun opvatting van het humanisme de enige juiste was."

"Zij zijn het die het hardste roepen over de beperktheid van het „humanisme van het Humanistisch Verbond" als wij proberen te ontsnappen aan hun eenzijdigheid. Maar zo zijn wij er in geslaagd het Verbond te maken tot een oase in de schotjeswoestijn, waar nog een open ontmoeting mogelijk is tussen mensen van verschillend temperament, verschillende belangstelling en verschillende politiek, die gezamenlijk werken aan een gemeenschappelijke taak.

Die taak bestaat uit het wekken van het besef van volledig menszijn in ieder mens. Zij wordt verricht door middel van bezinning zowel als praktisch werk."

"Alle werkelijk menselijke verstandhouding is immers onmogelijk, tenzij een beroep gedaan kan worden op wat in ieder mens fundamenteel aanwezig is: de drang naar zinvolle ontplooiing, het verlangen naar medemenselijkheid, de bereidheid tot eerbiediging van de ander."

"Op die grondslag hebben zij tot elkeen iets te zeggen. Het humanisme verleent zin aan de arbeid van intellectueel en kunstenaar en schept een klankbord voor hun werk. Maar het spreekt evenzeer de gewone man aan door de poging tot vormgeving van het dagelijks leven en de bevordering van menswaardige verhoudingen. De rebel vindt weerklank voor zijn afkeer van onwaarschijnlijkheid en zijn behoefte ruimte te scheppen voor het echte en spontane. Het is bereid de jeugd tegemoet te treden in haar neiging tot vrije aaneensluiting in kleine groepen en haar een mogelijkheid te bieden tot samenwerking en aanvaarding van concrete taken.

Wij moeten ons ervan bewust zijn dat wij te voldoen hebben aan velerlei — schijnbaar tegenstrijdige — verlangens: naar intellectuele

onafhankelijkheid en kritische ontleding, zowel als naar gemeenschapsbeleving en stijlvorming; naar wereldbeschouwelijke verdieping en humanistische vorming, zowel als naar praktische arbeid en emotionele bezieling."

"Er vindt thans een ongekende ontmoeting plaats tussen godsdienst en humanisme, niet alleen in Nederland, maar over de gehele wereld. Jonge volkeren zijn ontwaakt en zoeken hun weg, los van alle godsdienst en traditie. Dat is een pijnlijk proces waarin het humanisme een basis van verstandhouding te bieden heeft tussen Oost en West, blank en gekleurd, welvarend en nog onderontwikkeld, teneinde een volwassen menselijkheid mogelijk te maken in een vrije wereld.

Als het humanisme niet te kort wil schieten, moet het zijn geluid laten horen in de internationale organen, moet het meewerken in de internationale samenleving. Daartoe is het nodig, dat het internationaal, ook organisatorisch, iets betekent. Het kan dat alleen als het nationaal iets is, en dat hangt af van de plaatselijke gemeenschappen, van iedere humanist afzonderlijk. Zij moeten de grondslag leggen voor een nieuwe menselijkheid. Want de mensen van vandaag zijn niet slechter dan de mensen van vroeger, maar zij moeten hun plaats vinden in geheel veranderde levensverhoudingen, waarop de oude patronen eenvoudig niet meer passen."

"Gezien tegen deze achtergrond staan wij nog pas aan het begin. Het komt er op aan de buitenkerkelijken hier en nu te doordringen van de betekenis die het moderne humanisme, ook voor hen, heeft. Tegen alle weerstanden in zullen we de grondidee van ons humanisme in alle klaarheid aan de orde moeten stellen met de noodzaak daarvoor opofferingen, groot of klein, over te hebben. Dat bereiken we niet door resoluties, maar door élan, niet door theorie, maar door persoonlijke overtuiging.

Want élan en overtuiging zijn een uitdaging aan de buitenkerkelijke wereld, die doordringen moet worden van het besef, dat het ook hun zaak is, die wij voorstaan; niet

als secte, maar als veelzijdige werkgemeenschap."

„Aldus voortgaande op de weg die ingeslagen is door de werkers van het eerste uur, kunnen we met nuchterheid, toewijding en vindingrijkheid de mensen van vandaag een uitzicht openen op een menselijker wereld. Want ik herhaal wat ik vroeger heb gezegd, het zou nauwelijks verantwoord zijn geweest zoveel te vragen van zo weinigen, als we niet de overtuiging hadden dat dit humanisme een antwoord is op de uitdaging van deze tijd."

Bij de beschouwingen over de jaarverslagen werd indringende kritiek geleverd door Dr. V. W. D. Schenk als vertegenwoordiger van Den Haag, met name op de Stichting „Socrates" en haar tijdschrift: *R e k e n s c h a p* presenteert zich tezeer als het tijdschrift van een groepje intellectuelen die veel van kunst houden. De functie moet zijn: specialisatie, doordenking van onderwerpen, uitwerking van problemen; kortom dezelfde functie die ook de intelligentsia heeft. Dit is ook de taak van de Stichting „Socrates." Hij werd bijgevalen door de Friese afgevaardigde Van Kreveld, die opmerkte: „Over problemen van goed en kwaad, leven en dood, de bestemming van de mens, waar en onwaar, krijgen de leden te weinig leiding." Namens het Hoofdbestuur en de redactie van *R e k e n s c h a p* werd de belletrie in bescherming genomen en gewezen op de oorspronkelijkheid van een aantal andere bijdragen, maar niet ontkend dat de inhoud van het blad — door de kleine kring van medewerkers en de geringe middelen — te wensen overliet.

Namens de gemeenschap Drachten klaagde Van Kreveld over „de scheidslijn tussen Verbond en Humanitas", die „dwars door het terrein van het praktisch humanisme" liep. Van Praag antwoordde dat deze scheiding niet opzettelijk bedacht, maar historisch gegroeid was; wees op het onderscheid („Het maatschappelijk werk helpt het individu zijn aanpassing in de maatschappij bevorderen. De geestelijke verzorging heeft een andere

taak, namelijk de mens zijn plaats leren vinden in het menselijk bestaan, aangepast of niet in de samenleving"); noemde ook voordelen, maar gaf toe: „Konden we blanco beginnen, dan zou wellicht een andere organisatorische samenhang worden gekozen."

Uitvoerig werd verder gesproken over de weerklink van het humanisme bij de jongeren, met name in verband met de activiteiten van de Humanistisch Jongeren Gemeenschap; en over de interne communicatie, in verband met een voorstel-Haarlem inzake rechtstreekse vertegenwoordiging van de gemeenschappen op de Topkaderconferenties. Het Hoofdbestuur kwam aan de wensen van de gemeenschap Haarlem tegemoet door het beleggen van regionale conferenties met gemeenschapsbestuurders toe te zeggen, waarop het voorstel werd ingetrokken.

De gebruikelijke openbare bijeenkomst tijdens het congres had als thema gekregen: „Taak en toekomst van het humanisme". Als sprekers traden op Mevr. Mr. H. Singer-Dekker, Prof. Mr. A. D. Belinfante en Drs. D. de Vries.

Ter gelegenheid van het congres traden af de bestuursleden W. Coenders, Dr. D. H. Prins, Mevr. A. C. Terpstra-Heinrich, Dr. A. L. Constandse en Drs. H. E. Derksen. De algemeen voorzitter stond uitvoerig stil bij hun verdiensten voor het Verbond, met name bij die van Prins en de oud-secretaris Coenders. Als nieuwe bestuursleden werden gekozen Mevr. J. K. van Eck, E. T. Hoven, J. de Leede, Mr. M. G. Rood en Drs. D. de Vries.

De regionale conferenties, op het congres toegezegd, werden gehouden op „De Ark" te Nunspeet en wel op 7-8 oktober en 4-5 november. Op beide conferenties werd gesproken over de verhouding tussen gemeenschappen en gewesten, over de functie van het gewest, over de plaats van het Verbond in de opbouw van de samenleving, over de doorbraak naar de buitenkerkelijken

en over de ledenwerving.

In 1961 schonk de televisie voor het eerst aandacht aan humanistische activiteiten: de humanistische geestelijke verzorging van militairen trok de belangstelling van de VARA en deze omroep bracht het werk van het Humanistisch Thuisfront op de beeldbuis. Het gesprek tussen protestanten en humanisten werd voortgezet met gedachtenwisselingen op 13 en 14 januari en op 16 en 17 juni.

Het overleg over de algemene school, in eerste instantie gevoerd met de Centrale Commissie voor het Vrijzinnig Protestantisme, later ook met de Hervormde Raad voor Zaken van Kerk en School, met „Volksonderwijs” en de Ned. Onderwijzersvereniging, leidde in dit jaar tot de samenstelling van een rapport, dat door de terzake gevormde commissie werd aangeboden aan de genoemde groeperingen.

Voor het Humanistisch Verbond moet 1962 het jaar heten van het humanistisch vormingsonderwijs en van de totstandkoming van een eigen raadsliedenopleiding. Terwille van de overzichtelijkheid willen wij echter de verschillende humanistische gebeurlijkheden schetsen in de volgorde die in deze kroniek ook voor de vorige jaren werd aangehouden.

Het ledental steeg ook in 1962 niet noemenswaard: 11.530 per 1 januari, 11.573 per 31 december; daarnaast lieten zich 1153 sympathisanten inschrijven. Velen in de humanistische beweging trachtten zich te verzoenen met de gedachte, dat het Verbond wel een Gideonsbende zou blijven. Ook het aantal gemeenschappen liep terug van 83 tot 81 door de opheffing van kwijnende gemeenschappen in de Groningse Kanaalstreek en op Terschelling. De Humanistische Jongeren Gemeenschap vertoonde evenmin een bemoedigend beeld: de in februari gehouden algemene ledenvergadering kon er niet in slagen een nieuw hoofdbestuur samen te stellen en een commissie begon aan de voorbereiding van de ontbinding van de H.J.G. als landelijke gemeenschap. Tegenover dit alles stond ook in 1962 toegenomen activiteit van de gewesten en een aanzienlijke versterking van het functionarissencorps. Dank zij dit tegenwicht kon het bestuursverslag over dit jaar minder somber uitvallen dan de eerstgenoemde gegevens zouden doen verwachten.

Op staatkundig terrein werd grote winst geboekt bij de behandeling van het wetsontwerp tot regeling van het Voortgezet Onderwijs (de „mammoetwet”) door de Tweede Kamer. De aanvaarding van een amendement inzake vormingsonderwijs opende mogelijkheden, waarvoor het Verbond jarenlang had gestreden, maar legde het Verbond anderzijds zware morele verplichtingen op. Op beide aspecten ging het jaarverslag van het Hoofdbestuur uitvoerig in:

„Toen de Minister van Onderwijs, Kunsten

en Wetenschappen in 1961 bij het Mondeling Overleg met de Kamercommissie meende te mogen stellen, dat hem niet gebleken was dat aan een regeling voor niet godsdienstig gefundeerd vormingsonderwijs (naast godsdienstonderwijs) behoefte bestond, kwam de gedachte op, dat de beproefde wijze om aan de regering het behoefte-element duidelijk te maken (Luisterkring-actie, Actie Humanistisch Thuisfront) ook voor het humanistische vormingsonderwijs zou kunnen gelden, een actie dus voor sympathieverklaringen. Deze actie zou overigens te zijner tijd uit kunnen groeien tot een vereniging van ouders en andere belanghebbenden, die de middelen zou kunnen verschaffen voor het centrale apparaat dat voor de noodzakelijk zou zijn. Het bleek echter niet nodig te zijn om voor de aanvaarding van het amendement-Kleijwegt regering en/of Tweede Kamer duidelijk te maken, dat in een land waarin bijna 20 % van de bevolking zich nadrukkelijk buitenkerkelijk uitspreekt, reële behoefte bestaat aan geestelijke en organisatie van de humanistische vorming zedelijke vorming voor de schoolgaande jongeren, die niet door godsdienstonderwijs kan worden bevredigd.

Maar helemaal kwam de Tweede Kamer (of liever de confessionele fracties in die Kamer) er niet los van, doordat zij immers in tegenstelling tot de regeling voor het godsdienstonderwijs, voor het vormingsonderwijs te geven door genootschappen op geestelijke grondslag (d.w.z. voor het humanistisch vormingsonderwijs te geven door of namens het Humanistisch Verbond) de eis stelde, dat de ouders of verzorgers der leerlingen er om zouden moeten vragen.

De aanneming van het amendement-Kleijwegt bij de behandeling van de Mammoetwet door de Tweede Kamer maakt het aannemelijk, dat binnen afzienbare tijd het Humanistisch Verbond zich voor de taak gesteld zal zien op die openbare scholen voor voortgezet onderwijs (en dat zijn alle openbare scholen behalve kleuterscholen, scholen voor lager onderwijs, universiteiten en hogescholen)

waar een voldoende aantal ouders de wens te kennen geeft, humanistisch vormingsonderwijs te doen geven. Het Verbond zal er op den duur uiteraard naar streven, dat geen openbare school voor voortgezet onderwijs van humanistisch vormingsonderwijs verstoken blijft, maar in de eerste jaren zal het docentencorps daar zeker te klein voor zijn.

Het Verbond beschikt weliswaar thans reeds over een aantal vormingsleiders, die humanistische vormingscursussen voor jongeren verzorgen of verzorgd hebben, maar dit aantal bleef tot nu toe beperkt."

Om de verplichtingen te honoreren werd op 4 oktober een Centrum voor Humanistische Vorming opgericht, waarin de ouders en anderen, die humanistisch vormingsonderwijs van belang achtten, zich konden verenigen. Daarnaast bereidde het bestuur een aantal initiatieven voor om te voorzien in de uitwerking van een vakmethodiek, de verschaffing van leermiddelen, en de opleiding en benoeming van docenten.

Ook het wetsontwerp Premie Kerkenbouw werd in dit jaar door de Staten Generaal behandeld. Het ontwerp vermeldde in een afzonderlijk hoofdstuk dat voor premies (voor bezinningsgebouwen) aan genootschappen op geestelijke grondslag, andere dan kerkgenootschappen, bij algemene maatregel van bestuur een regeling zou worden getroffen. Door de Tweede Kamer werd echter een amendement-Scheps aangenomen, waardoor voor de bezinningsgebouwen ook een regeling bij de wet werd verkregen. Wegens de aanvaarding van dit amendement stemden vele protestants-christelijke Kamerleden tegen het gehele wetsontwerp. Een aantal socialisten en liberalen stemde eveneens tegen, doch in verband met de door hen onjuist geachte premieverstreking op zichzelf. Afgezien van het feit dat ook in humanistische kring velen bezwaren hadden tegen deze premieverstreking op zichzelf, stemde het tot voldoening dat een jegens de humanisten als discriminerend gevoeld

element door het bewuste amendement was weggenomen. Ook de Eerste Kamer aanvaardde het wetsontwerp, op 27 november.

De Stichting „Socrates" hield haar beide landdagen te Overschie. De voorjaarslanddag op 13 mei was gewijd aan het thema van het 3e congres der Internationale Humanistische en Ethische Unie dat dit jaar te Oslo gehouden zou worden: „Long-range Goals of International Humanism"; als sprekers traden op Dr. D. H. Prins en Dr. P. Thoenes. Op de najaarslanddag, 28 oktober, werd aandacht geschonken aan „Humanistisch vormingsonderwijs in schoolverband". Inleider was Dr. L. van Gelder. Op de Zomerschool, te Woudschoten ditmaal, stond centraal „De huidige mensbeschouwing"; als docenten waren aangezocht Prof. Dr. T. T. ten Have, Dr. Kwee Swan Liat en Drs. J. H. P. Colpa.

Voor de humanistische geestelijke verzorging was 1962 een belangrijk jaar. Nog in 1961 had de Minister van Defensie verklaard, door de enquête van het Humanistisch Thuisfront overtuigd te zijn van een reële behoefte bij militairen aan humanistische geestelijke verzorging. Met deze ministeriële verklaring was in principe de toelating van de humanistische raadslieden tot de krijgsmacht in het vooruitzicht gesteld, al werden in de dusgenaamde commissie-Stokman nog lange en moeizame besprekingen gevoerd over de wijze waarop dit zou kunnen geschieden. In afwachting van de definitieve toelatingsregeling werd thans door Humanistisch Thuisfront en Humanistisch Verbond een tweejarige opleiding op semi-academisch niveau voor geestelijke raadslieden in het leven geroepen. De cursus begon in september en werd gevolgd door een aantal aspirant-raadslieden, die overigens als vrijwilligers reeds hun sporen hadden verdiend in het humanistisch geestelijk werk. De colleges werden dit eerste jaar gegeven door Drs. W. van Dooren, Dr. L. van Gelder, Prof. Dr. T. T. ten Have, Dr. Kwee Swan Liat,

H. J. J. Lips, Dr. J. P. van Praag en Dr. P. Thoenes; op het rooster stonden de vakken filosofie, andragogie, psychologie, niet-westerse godsdiensten, praktische vorming, humanistiek en sociologie. Overigens zette de tendens tot groei en uitbreiding in de „traditionele” diensten der geestelijke verzorging zich ook in 1962 voort, met uitzondering van het werk in de arbeiderskampen. Daar was reeds in 1961 een teruggang begonnen, die nu nog voelbaarder werd. De oorzaak lag in de krappe arbeidsmarkt; kampen voor „aanvullende werkgelegenheid” en oogstkampen waren er nagenoeg niet meer en ook bij de Deltawerken liep het aantal in barakken en op varende materieel ondergebrachte arbeiders terug. Raadsman Schonk en zijn medewerkers bezochten 16 kampen; in 1961 waren het er 24 geweest; in 1960 nog 31. In de gevangenissen en huizen van bewaring daarentegen vroegen dit jaar bijna 800 gedetineerden om contact met de humanistische raadslieden. Het waren er nu 54, werkzaam in 44 strafgestichten. In de gemeenschappen werkten 41 plaatselijke geestelijke raadslieden en 28 „medewerkers geestelijke verzorging”. Drie gewestelijke secretariaten voor dienstbetoon bij uitvaart (Friesland, Drente en Utrecht) beschikten over 21 sprekers bij begrafenis of crematie. Een nieuw bureau voor levens- en gezinsmoeilijkheden op humanistische grondslag werd geopend te Hilversum, zodat onder auspiciën van de centrale stichting nu bureaus functioneerden in die plaats en in Amsterdam, Leiden, Utrecht en Eindhoven. Te Groningen werd de tweede geestelijk raadsman voor studenten benoemd (de eerste te Wageningen in 1961). De Centrale Commissie Geestelijke Verzorging verklaarde in haar jaarverslag, dat naar haar gevoelen de belangstelling voor de geestelijke verzorging ten behoeve van buitenkerkelijken toenam; met name het plaatselijke werk werd van kerkelijke zijde meer dan voorheen gewaardeerd. Deze toenemende belangstelling kan bijvoorbeeld ook blijken uit het feit dat na de grote spoorwegramp bij Harmelen

door de Nederlandse Spoorwegen en het gemeentebestuur van Utrecht werd verzocht om bijstand door raadslieden van het Verbond, tezamen met enkele priesters en predikanten, aan nabestaanden die de slachtoffers moesten identificeren.

Een belangrijk jaar voor tal van Nederlandse humanisten was 1962 ook vanwege het derde congres van de Internationale Humanistische en Ethische Unie (IHEU), dat in augustus te Oslo werd gehouden. Aanwezig waren ongeveer 450 humanisten uit 22 landen, waaronder een naar verhouding zeer sterke Nederlandse deelnemersgroep. Een bespreking van dit congres valt echter buiten het bestek van deze Nederlandse kroniek; de belangstellende zij verwezen naar de *Proceedings*. Wel moet worden vermeld dat op dit congres uitvoerig werd gesproken over de kernbewapening en dat een belangrijke Verklaring over de Wereldpolitiek, het z.g. „Oslo-statement” („Statement on World Policy”), de leden-organisaties ter bestudering werd aanbevolen. Eén en ander zou in de volgende jaren voor het Verbond consequenties hebben.

Enigszins teleurstellend verliep het in 1962 met de officiële contacten tussen humanist en protestant. Het jaarverslag wijdt hieraan de volgende passages:

„De reeks gesprekken tussen een aantal vooraanstaande protestantse christenen en een aantal vooraanstaande humanisten vonden in een vijfde ontmoeting, op 5 en 6 juni, een voorlopige afsluiting. Hoewel deze besprekingen ongetwijfeld voor beide partijen van nut zijn geweest, werd toch het doel, dat de initiatiefnemer Prof. Dr. H. Kraemer voor ogen stond, namelijk het zoeken van wegen voor het gemeenschappelijk aanvaarden van verantwoordelijkheid voor culturele en maatschappelijke activiteiten, niet bereikt. Wellicht speelde hierbij een rol, dat van protestantse zijde telkenmale aan de gesprekken werd deelgenomen door personen die de vorige gesprekken niet hadden bijgewoond.

Het moderamen van de Raad voor de Zaken

van Kerk en School kon van de Hervormde Synode niet de machtiging ontvangen om de publicatie van het in gemeenschappelijk overleg opgestelde rapport over de doelstelling van de algemene school voor zijn medeverantwoordelijkheid te nemen en besloot tot terugtrekking van zijn delegatie uit de betreffende studiecommissie. Verwacht mag worden, dat het rapport nochtans binnenkort gepubliceerd zal worden en wel voor verantwoordelijkheid van de overblijvende leden van de studiecommissie en enkele vooraanstaande figuren uit de Hervormde Kerk".

De Raad van Advies van het Verbond zag twee leden vertrekken, te weten Ir. A. Paulen en Prof. Dr. B. R. A. Nijboer. Als nieuwe leden traden toe Prof. Dr. A. D. Belinfante, L. P. G. Nelemans en Prof. Dr. A. Querido. Tenslotte moet nog melding gemaakt worden van een belangrijke publicatie: op verzoek van het Humanistisch Verbond verscheen bij de Uitgeverij De Bussy te Amsterdam een verzamelbundel *Rede en religie in het humanisme*, waarin naast een aantal nieuwe bijdragen de opstellen uit *Humanisme en Religie* en *Humanisme en rede* waren opgenomen.

Een congresjaar, met een congres dat in het teken stond van bewogen discussies over het kernwapenvraagstuk; voorts het jaar van de opleiding van docenten humanistisch vormingsonderwijs en van de eerste televisie-uitzendingen onder auspiciën van het Verbond.

Het ledental vertoonde voor het eerst sinds jaren een duidelijke stijging: 11.573 per 1 januari, 11.905 per 31 december. Ook na 1963 zou blijken dat de periode van stilstand ten einde was en een periode van bescheiden groei had ingezet. Een nieuwe gemeenschap werd opgericht te Castricum. Op 8 juni kwamen in het Erasmushuis te Utrecht de gemeenschapsbestuurders bijeen voor een landelijke conferentie over de ledenwerving; op 5 en 6 oktober, respectievelijk 2 en 3 november, confereerden zij in regionaal verband met de gewestbestuurders. De algemene ledenvergadering van de Humanistische Jongeren Gemeenschap besloot op 2 november tot liquidatie als landelijke gemeenschap. Ter versteviging van de organisatorische contacten werd M. W. Verduijn benoemd tot bestuursassistent. Op politiek terrein was 1963 voor het Humanistisch Verbond minder spectaculair dan 1962. De „mammoetwet” werd op 12 februari ook door de Eerste Kamer aanvaard. De strijd om zendtijd voor radio en televisie kwam in zoverre in een nieuwe fase, dat de adviescommissie-Scholten rapport uitbracht aan de Minister van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen. Een beschikking inzake een Verbondsrekest om wijziging van het Televisiebesluit had de Minister aangehouden tot na ontvangst van een advies van deze commissie. De commissie-Scholten sprak uit: „De positie, die de genootschappen op geestelijke grondslag zich in de huidige tijd verwerven op verschillende terreinen van het maatschappelijk leven, naast die van de kerkgenootschappen, brengt naar het oordeel van de commissie mee, dat ook deze genootschappen in aanmerking komen voor afzonderlijke vermelding als gegadigden voor zendtijd.” Het verslag van de algemeen

secretaris van het Verbond over 1963 tekent hierbij aan: „Met enige voldoening mag vastgesteld worden, dat voornamelijk het Humanistisch Verbond bijgedragen heeft tot het verwerven van deze positie voor de genootschappen op geestelijke grondslag.” De besprekingen in de Commissie van Advies inzake de invoering van de humanistische geestelijke verzorging in de strijdkrachten (commissie-Stokman) — besprekingen die blijkens mededelingen van Dr. J. P. van Praag op het vijftiende Verbondscongres niet minder dan veertien vergaderingen hadden geleverd — leverden geen overeenstemming op. De zes vertegenwoordigers van de kerken en de drie vertegenwoordigers van het Verbond dienden afzonderlijke adviezen aan de Minister in. Deze bleek niet bereid om de door de kerken verlangde beperkingen over te nemen; wel, om een nieuwe gedachtenwisseling in de Tweede Kamer af te wachten. De behandeling van de begroting van Defensie op 10 december bewees dat slechts bij een deel der protestants-christelijke volksvertegenwoordigers bezwaren leefden tegen invoering van humanistische geestelijke verzorging op basis van de brief van Minister Visser aan de Kamer van 24 april. De nieuwe bewindsman De Jong stelde zich achter dit schrijven en maakte een begin met de uitvoering. Nog in 1963 droeg het hoofdbestuur van het Verbond aan de Minister van Defensie voor ter benoeming tot hoofdgraadsman voor de humanistische geestelijke verzorging in de strijdkrachten H. J. J. Lips, directeur van het vormingscentrum van het Humanistisch Thuisfront. Bij de behandeling van de begroting van Binnenlandse Zaken in openbare vergadering van de Kamercommissie bleek dat de Minister een nieuwe commissie wilde benoemen voor advies inzake de bestaande beperkende bepalingen ten aanzien van crematie. Het Verbond werd in de gelegenheid gesteld een vertegenwoordiger te noemen voor deze commissie. Op voorstel van het hoofdbestuur benoemde de Minister Mr. M. G. Rood.

Het bestuur van de Humanistische Stichting „Socrates” diende in 1963 een verzoek in om naast de leerstoel te Delft, bekleed door Prof. Dr. L. G. van der Wal, een tweede bijzondere leerstoel te mogen vestigen en wel aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Het bestuur beraadde zich tevens over een reconstructie van de secties binnen de Stichting; de laatste jaren kwam slechts de sociaal-pedagogische sectie tot vruchtbare studies. Deze sectie kon het Stichtingsbestuur een adviesnota over de principiële grondslagen van humanistische geestelijke vorming van jongeren in schoolverband voorleggen.

De voorjaarslanddag van de Stichting, op 12 mei te Overschie, bood gelegenheid tot discussie over „Een wetenschap van de oorlog”. De referaten werden gehouden door Prof. Dr. F. van Heek en Prof. Dr. B. Landheer. De najaarslanddag had als thema „Oude en nieuwe humanisten”. Hierover sprak Mevr. Dr. Annie Romein-Verschoor op 8 december in het Erasmushuis te Utrecht; als jong historicus van vrijzinnig-protestantsen huize maakte Drs. D. J. Faber kanttekeningen bij haar rede. De Zomerschool behandelde „Problemen rond de vrijheidsstraf”; docenten waren Prof. Mr. A. D. Belinfante en Dr. G. H. Veringa.

Bij de humanistische initiatieven op het gebied van wetenschap en cultuur in 1963 behoort zeker ook genoemd te worden de installatie van een Werkgroep Wereldpolitiek op 25 maart 1963 door de algemeen voorzitter van het Verbond. Deze Werkgroep kreeg tot taak, de problematiek van oorlog en vrede vanuit humanistisch gezichtspunt in studie te nemen en het hoofdbestuur terzake van advies te dienen. In de Werkgroep namen zitting Mr. Dr. H. J. Roethof (voorzitter), Dr. Kwee Swan Liat (secretaris), Drs. J. Koopman, Prof. Dr. B. Landheer, Prof. Dr. B. R. A. Nijboer, Prof. Mr. B. V. A. Röling, Dr. C. van Rijsinge, Prof. Dr. B. W. Schaper, Prof. Dr. L. G. van der Wal en

Kol. b.d. W. Wierda.

In dit verband past ook vermelding van een werkcommissie, bestaande uit Drs. W. van Dooren, L. Esmeyer, H. J. J. Lips en Dr. J. P. van Praag, die zich in opdracht van Humanistisch Verbond en Humanistisch Thuisfront bezighield met de voorbereiding van een Humanistisch Opleidings Instituut met twee semi-academische leergangen, voor geestelijke raadslieden en voor vormingsleiders. Het Instituut zou eerst in 1964 zijn formele status krijgen, maar reeds in de zomer van 1963 werd gelegenheid gegeven tot inschrijving van cursisten voor de beide leergangen, die in september aanvingen. De in 1962 begonnen raadsliedencursus werd in het Instituut geïncorporeerd. Als cursusleiders traden op H. J. J. Lips en L. Esmeyer.

Op het terrein van de geestelijke verzorging bracht 1963 nog enkele andere evenementen dan die rond de begroting van Defensie. Als beroepsraadsman voor Rotterdam en omgeving (Rijnmondgebied) kon J. Koops worden aangesteld. Met raadsman Koops deed voor het eerst een regionale „full-timer” zijn intrede in de humanistische geestelijke verzorging. Een tweede gebeurtenis van importantie was de beslissing van het Departement van Justitie, de contactambtenaar P. A. Pols voor het grootste deel van zijn tijd ter beschikking van het Verbond te stellen. Als centraal geestelijk raadsman bij de Inrichtingen van Justitie, geassisteerd door raadsman in algemene dienst C. Uitenbogaard, kon de heer Pols op 7 december een eigen bureau te Amersfoort officieel in gebruik nemen.

Het vijftiende congres te Utrecht op 20 en 21 april, zal men zich blijven herinneren als het congres van het voorstel-Den Helder. Deze gemeenschap had een resolutie ingediend, strekkende tot een uitspraak op morele gronden tegen elk gebruik van kernwapens. Gezien de zeer uiteenlopende meningen in humanistische kring over de wijze, waarop een atoomoorlog het

doeltreffendst zou kunnen worden voorkomen; gezien ook het feit dat een uitspraak als door Den Helder voorgestaan door anderen als een averechtse methode kon worden beschouwd, vormde het Helderse voorstel de hoofdschotel van het congres. De openingsrede van de voorzitter — voornamelijk gewijd aan de problemen van de algemene school en van het humanistisch vormingsonderwijs —; de beschouwingen over het bestuursbeleid — waarbij zaken als huwelijksbemiddeling, jongerenactiviteiten, contactbezoek en geestelijke verzorging, de werkzaamheden van de stichting „Socrates” en de interne communicatie aan kritiek werden onderworpen —; levendige betogen naar aanleiding van een voorstel-Bilthoven over publiciteit en public relations; met elkaar een reeks belangwekkende onderwerpen.

Vermeldenswaard is nog, dat na de behandeling en goedkeuring der jaarverslagen één gemeenschap aantekening verlangde van een tegenstem, namelijk tegen het beleid van de redacteur van het Verbondsorgaan „Mens en Wereld”. De tegenstem betrof de (te geringe) publiciteit over vraagstukken van oorlog en vrede; de gemeenschap in kwestie was Den Helder.

Enige tijd voor het congres was onder de titel **Oorlog en Vrede** door het Verbond een brochure gepubliceerd, waarin een aantal artikelen van de algemeen voorzitter Van Praag uit „Mens en Wereld” waren gebundeld. De brochure gaf een overzicht van de humanistische meningsvorming, in Nederland en internationaal, rond de problematiek van de kernbewapening. De auteur trachtte aan te tonen dat de humanistische beweging zich steeds intentief met deze problematiek had beziggehouden, blijkens een syllabus over **Humanisme en oorlog** uit 1950, een resolutie van het congres te Deventer van 8 april 1951, een Hoofdbestuursoproep tot stopzetting van de atoomproeven van 1 juni 1957, een „Statement on nuclear weapons” aanvaard door het Londense IHEU-congres in 1957. Anderzijds werd betoogd dat over de concrete

richtlijnen voor politiek handelen onder humanisten geen eenstemmigheid bestond of kon bestaan.

Tegen deze brochure met name keerde zich de afgevaardigde van Den Helder en hij laakte de „defaitistische toon”. Hij wees op de activiteiten van de Pugwash-beweging, op het bekende rapport van de Ned. Hervormde Synode, op de conferenties van het Verbond van Wetenschappelijke Onderzoekers en op de pauselijke encycliek. Hij zag het nucleaire vraagstuk als dé toetssteen voor de humanistische beweging en drong aan op een duidelijke en niet mis te vatten uitspraak, daar de voorbereidingen tot een kernoorlog de moraal ondermijnden. Uit de gedachtenwisseling bleek dat de bezorgdheid over de nucleaire situatie in brede kring werd gedeeld. Hoe kon het ook anders. Maar voorzitter Van Praag wees er terecht op in zijn repliek: „De moeilijkheid is, dat wij niet rechtstreeks uit ons beginsel kunnen afleiden of men voor of tegen bewapening in een bepaalde situatie moet zijn. Daarom is het gedurende de 15 jaar dat het HV bestaat een congresopvatting geweest dat wij in dezen geen uitspraak kunnen en mogen doen.

Het HB is gehouden geweest deze congresopvatting te verdedigen, te verbreiden en te propageren. Een van de middelen daartoe was, nu de zaak opnieuw aan de orde kwam, de hele voorgeschiedenis weer eens aan de leden voor te leggen. Dit was plicht en geen misbruik van macht. De artikelenreeks geeft weer wat de humanistische beweging hierover heeft gezegd en is niet met het oog op het voorstel-Den Helder geschreven. Het HB is een door het congres gekozen vertegenwoordiging, ook in die zin dat in het HB vijf pacifisten zitting hebben, waaronder zelfs enkele die op het standpunt van persoonlijke dienstweigering staan. Er is geen verschil tussen het standpunt van het HB thans en dat van 1957. Wie de brochure **Oorlog en Vrede** ernstig gelezen heeft, zal zien dat daar zeer veel tijd en energie aan ten grondslag ligt. De Boer heeft gelijk:

iedere humanist mag in volle vrijheid een eigen mening hebben. De strekking van het voorstel is, dat het Verbond zich op morele gronden uitspreekt tegen het gebruik van kernwapens. Maar zoals het er staat, wekt het bij de lezer een andere gedachte op. De vraag van het ogenblik is, hoe te voorkomen dat ze gebruikt worden: door te zeggen dat ze nooit gebruikt zullen worden, wat gelijk staat met afschaffing, ofwel door ze juist niet af te schaffen. Als het HV het voorstel aanneemt, zal iedereen lezen dat het HV zich uitspreekt voor eenzijdige afschaffing van atoomwapens. Maar wanneer er niets meer bedoeld wordt dan wat er letterlijk staat, is het een volslagen overbodige mededeling, waaraan het HB geen behoefte heeft. Spreker ziet het nut niet in van zedelijke uitspraken waarbij de gevolgen buiten beschouwing worden gelaten. Dit zou tot een heilloos misverstand leiden. Wij kunnen wel de publieke opinie voorlichten. Ook kunnen wij samenwerken met de Pugwash-beweging waar dit zin heeft en mogelijk is".

En voorts:

„Het HV kan uiting geven aan de wens bij de regeringen van de USSR en de USA er op aan te dringen dat zij alles in het werk stellen om in deze volledige overeenstemming na te streven, waar het nog slechts om het verschil van enkele inspecties gaat. Wij kunnen herhalen dat de oorlog ons met afschuw vervult en dat deze geen oplossing kan bieden voor de internationale tegenstellingen. Het al of niet aanvaarden van kernbewapening blijkt mede afhankelijk te zijn van het inzicht in de meest doeltreffende wijze om een atoomoorlog te voorkomen en vloeit derhalve niet rechtstreeks voort uit de levensovertuiging. De humanist acht zich verplicht op grond van zijn levensovertuiging in de feitelijke verhoudingen te streven naar een vermindering van de internationale spanning en naar een verwerkelijking van de wereldvrede".

De Helderse resolutie werd niet aangenomen. Wel aangenomen werd een motie, ingediend

door het Hoofdbestuur. Het congres stelde vast: „dat de verschrikkingen en gevolgen van een kernoorlog de humanist vervullen met afschuw, terwijl het in een moderne oorlog minder dan ooit een oplossing ziet voor internationale tegenstellingen, dat echter de keuze tussen het al of niet aanvaarden van kernbewapening mede afhankelijk blijkt van het inzicht in de meest doeltreffende wijze om een atoomoorlog te voorkomen en daarom niet rechtstreeks uit de levensovertuiging voortvloeit, dat de humanist zich verplicht acht op grond van zijn levensovertuiging en naar eigen inzicht in de feitelijke verhoudingen te streven naar vermindering van de internationale spanning en naar verwezenlijking van de wereldvrede."

Tevens werd in een tweede motie, verwijzend naar de verklaring van 1957 over de stopzetting der atoomproeven, met klem aangedrongen bij de regeringen van de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten om „alles in het werk te stellen om in deze tot volledige overeenstemming te komen, nu de standpunten elkaar reeds zo dicht genaderd zijn."

Het congres stelde zich bovendien achter een aantal resoluties van het derde IHEU-congres, te Oslo in 1962 gehouden. De eerste had betrekking op de „Anti-Honger Campagne", gehouden tot initiatief van de Food and Agricultural Organization van de Verenigde Naties: „Wij juichen het initiatief van de FAO toe als een opmerkelijk voorbeeld van humanistische activiteit, en wij hopen dat de organisaties en personen, die binnen het kader van deze campagne werkzaam zijn, de nadruk zullen leggen op het onverbreekelijke verband tussen bevrijding van de honger en bevolkingsregeling." De tweede bevatte een aanbeveling tot steun aan een ontwikkelingsproject in India, dat later bekend is geworden als het „Bihar-project". De derde riep op tot een perspectief in de internationale samenleving. De vierde resolutie betrof de wereldveiligheid en hield verband met het dusgenaamde „Oslo

statement", een uitvoerige verklaring inzake de wereldpolitiek, door het Oslose congres aan de leden-organisaties ter studie aanbevolen. De „Verklaring" constateerde: „1. Daar de nucleaire impasse (die van de kernbewapening) zowel een dodelijke bedreiging als een uitdaging voor de mensheid betekent, moeten humanisten er op uit zijn hun bijdrage te leveren voor het voortbestaan van de mensheid. Zij moeten helpen de alternatieven op te stellen, het vereiste inzicht te verspreiden en de samenwerking tussen de verantwoordelijke personen en lichamen te bevorderen."

In een aantal paragrafen werd op de oorzaken en mogelijke oplossingen van het bewapeningsvraagstuk nader ingegaan. De resolutie zelf luidde als volgt:

„Het Congres heeft kennis genomen van een verklaring aangaande de wereldpolitiek en dringt er bij iedere aangesloten organisatie op aan een kleine permanente werkgroep voor Wereld-Veiligheid samen te stellen met de volgende opdrachten:

1. het bestuderen van de problemen van nationale verdediging en internationale veiligheid;
2. het leggen van contact met andere groepen die zich bezighouden met deze problemen en met deze alle mogelijke vruchtbare samenwerking tot stand te brengen;
3. het bewuste denken over deze problemen binnen de organisatie te stimuleren, voor te lichten en onder woorden te brengen, en voorstellen tot actie te doen, indien dit gewenst mocht zijn;

4. het IHEU-secretariaat op de hoogte te stellen van elke ontwikkeling die van algemeen belang zou kunnen zijn, en eens per jaar een verslag uit te brengen aan het Dagelijks Bestuur omtrent de werkzaamheden van de werkgroep ten aanzien van het nationale beleid en de publieke opinie inzake de verdediging."

Een permanente werkgroep, als door de IHEU-resolutie bedoeld, had het Hoofdbestuur inmiddels geïnstalleerd.

Ook de openbare bijeenkomst ter gelegenheid van het congres stond in het teken van de wereldveiligheid; het thema luidde: „Oslo en onze verantwoordelijkheid".

Mr. Dr. H. J. Roethof sprak over „Recht en macht in een veranderende wereld",

Drs. J. Koopman over „Wereldeconomie en vredeskansen", Prof. Dr. B. W. Schaper over „De humanist tussen de wereldmachten".

Onder deze laatste titel werden de redes door het Verbond gepubliceerd.

Als nieuwe hoofdbestuursleden traden op Drs. W. van Dooren, Mevrouw

D. Heroma-Meilink en J. Pasman. Mevrouw A. Treurniet-Wiersma, die sinds 1955 lid van het bestuur was geweest, nam afscheid.

In verband met de meningsvorming in Nederland over het moderne humanisme kan nog op twee belangrijke feiten uit 1963 worden gewezen: verscheidene dagbladen openden rubrieken met vermeldenswaardigheden uit humanistische kring; en de Generale Synode van de Nederlands Hervormde Kerk beraadslaagde uitvoerig over de verhouding van kerk en humanisme.

Het jaar 1964

In 1964 hield de groei van het ledental aan: 11.905 per 1 januari, 13.423 per 31 december. Uit het bestuursverslag spreekt optimisme: „Deze ontwikkeling versterkt de gedachte dat het Verbond nog geenszins zijn grootste expansie bereikt heeft.”

Op politiek terrein bracht dit jaar weinig nieuws voor het Humanistisch Verbond; behalve wellicht de mededeling van de Minister van Justitie bij de behandeling van zijn begroting in de openbare commissievergadering, dat hij de situatie rond de humanistische geestelijke verzorging van gedetineerden „bevredigend” achtte. Een scherpe reactie van de Verbondsvoorzitter volgde.

Nieuws op wetenschappelijk terrein was, dat de Humanistische Stichting „Socrates” op 22 september bevoegd werd verklaard tot het vestigen van een bijzondere leerstoel aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Na het voorgeschreven overleg met Curatoren en Senaat der Leidse universiteit werd vervolgens op 13 november door het bestuur van de Stichting Dr. J. P. van Praag benoemd tot bijzonder hoogleraar, voor het geven van onderwijs in de humanistiek en de wijsgerige anthropologie van het humanisme. Het Stichtingsbestuur ging bovendien over tot instelling van een tweetal nieuwe commissies met een beperkte studie-opdracht. Op 31 september installeerde Mr. Dr. H. J. Roethof te Leiden de commissie ter bestudering van het mensbeeld in de moderne literatuur. Deze commissie stond onder voorzitterschap van Prof. Dr. J. C. Brandt Corstius; leden waren Drs. F. P. Huygens, Mevr. Hella van Lelyveld-Haasse, P. Marcenaro, Mevr. D. Roethof-Ensing, Dr. F. Sierksma, P. Spigt, Dr. P. Thoenes en Prof. Dr. L. G. van der Wal. Een dag later vond in Den Haag de installatie plaats van een commissie ter bestudering van de humanistische visie op het vraagstuk van de strafrechtelijke behandeling en bejegening van meerderjarigen. Mr. C. W. Dubbink trad op als voorzitter; leden waren Prof. Mr. W. F. C. van Hattum,

Mr. D. E. Krantz, J. C. Lammers, P. A. Pols, Mevr. Mr. H. Singer-Dekker, C. Uitenbogaard, Mr. B. van der Waerden, Prof. Dr. L. G. van der Wal en Mr. H. B. J. Waslander. Hiermee was voor het eerst een aanvang gemaakt met commissoriale arbeid binnen de Stichting. Naast deze commissies verdient ook het werk van de sociaal-pedagogische sectie te worden genoemd; zij bestudeerde de aspecten van de humanistische levensovertuiging in de opvoedingspraktijk en de concrete inhoud van lesprogramma's voor humanistisch vormingsonderwijs.

Aan de traditie der jaarlijkse Zomerscholen van „Socrates” kwam in 1964 een einde. De belangstelling was de laatste jaren geleidelijk afgenomen en het bestuur besloot de cursussen te staken. Gehandhaafd bleven de landdagen. Op de voorjaarslanddag te Overschie op 10 mei spraken P. A. Pols en Prof. Dr. L. van Gelder over „Geestelijke vorming en geestelijke verzorging, hun onderlinge verhouding”; op de najaarslanddag, op 22 september in het Erasmushuis te Utrecht, werd „Het mensbeeld in de toneelliteratuur” ingeleid door Ben Stroman en Hans Tiemeyer. Het Humanistisch Opleidings Instituut te Utrecht kreeg op 4 juni zijn formele status. Op die datum werd door Humanistisch Verbond en Humanistisch Thuisfront officieel de Stichting Humanistisch Opleidings Instituut in het leven geroepen; de beide oprichters benoemden elk drie bestuursleden. Inmiddels werd nog in 1964 de eerste tweejarige cursus voor geestelijk raadslieden afgesloten en konden in het najaar de eerste diploma's worden uitgereikt. De toelating van humanistische geestelijke raadslieden tot de strijdkrachten, waarvoor zo hardnekkig jarenlang was gestreden, werd in dit jaar een feit. Het jaarverslag wijdt hieraan de volgende passages: „In 1964 kon een begin gemaakt worden met de humanistische geestelijke verzorging van militairen. Op voordracht van het Hoofdbestuur benoemde de Minister van

Defensie H. J. J. Lips per 1 februari tot hoofdtraadsman en via deze S. van der Belt, H. van Sandwijk, J. Troost en A. Zoetebier per 1 juni tot raadsman. Al dragen zij in hun werk de militaire uniform en zijn zij in rang gelijkgesteld aan luitenant-kolonel, resp. majoor, de raadslieden zijn geen militairen. De verantwoordelijkheid voor de humanistische geestelijke verzorging in de strijdkrachten berust bij het Humanistisch Verbond, en de hoofdtraadsman en de raadslieden zijn verantwoording schuldig aan het hoofdbestuur van het Verbond.

Dat het slagen van deze verzorging van militairen voor de gehele humanistische beweging in Nederland van belang is, behoeft nauwelijks een nader betoog.

Een ernstige moeilijkheid — vooral in de beginfase — is dat de militairen die aan de humanistische geestelijke verzorging willen deelnemen daartoe een verklaring moeten indienen (bij minderjarigheid te tekenen door ouders of voogd) terwijl dit voor de andere vormen van geestelijke verzorging niet wordt vereist. Hoewel dit door de Minister van Defensie niet als een discriminatie was bedoeld, werkt het wel als zodanig. Desondanks stonden hoewel het werk eerst in september is begonnen tegen het einde van het jaar ongeveer 1100 militairen voor de humanistische geestelijke verzorging ingeschreven.

In verband met de invoering van de humanistische geestelijke verzorging in de strijdkrachten is — teneinde een goede coördinatie mogelijk te maken het vormingswerk in het Coornherthuis te Driebergen door het Humanistisch Thuisfront aan het Humanistisch Verbond overgedragen. Hier werden gedurende ruim tachtig driedaagse bijeenkomsten door de hier werkzame vormingsleiders J. A. Struyk (adj. directeur) en W. J. Stuyver (assistent) ruim 2700 militairen ontvangen."

Ook voor de humanistische geestelijke verzorging in de Inrichtingen van Justitie was 1964 een belangrijk jaar. Deze raadslieden herdachten het feit dat hun dienst thans tien

jaar bestond. Op 31 oktober en 1 november werd een landelijke bijeenkomst gehouden, waar onder anderen het woord werd gevoerd door de algemeen voorzitter van het Verbond. Prof. van Praag bracht bij die gelegenheid dank aan de raadslieden, „die na een normale dagtaak regelmatig, dat wil zeggen vele avonden per week en grote delen van het weekend in de strafgestichten hun werk doen; werk dat een bijna onuitputtelijke geestkracht en nuchtere toewijding aan de medemens vergt en dat nog eens extra bemoeijkt wordt door de discriminerende situatie waarin zij dit moeten verrichten". Het werk bleef echter tegen de verdrukking in groeien: 56 raadslieden onderhielden dit jaar contact met 829 gedetineerden.

Het geestelijk werk onder arbeiders veranderde enigmatische van karakter. De arbeiderskampen waren veel kleiner in aantal dan enkele jaren geleden. Raadsman Schonk bevorderde de vorming van gespreksgroepen van buitenkerkelijke arbeiders in heel het land. Aan het einde van het jaar waren er niet minder dan negentien van zulke groepen. Ook in de andere sectoren der geestelijke verzorging bracht 1964 nieuws. Hier wordt slechts gewezen op de uitbreiding van bijstandswerk bij uitvaart, van de geestelijke verzorging van studenten, van het bejaardenbezoek; en de oprichting van een bureau voor levens- en gezinsmoeilijkheden te Arnhem.

Veel moeite en energie besteedde het Verbond dit jaar aan het humanistisch vormingsonderwijs. Het Centrum voor Humanistische Vorming had inmiddels een eigen orgaan gekregen, Taak en toekomst en een aantal gemeenschappen richtten plaatselijke werkgroepen van het Centrum op. Doordat de „mammoetwet" nog niet was ingevoerd, bleef de mogelijkheid van vormingsonderwijs beperkt tot die openbare en niet-confessionele bijzondere scholen, waarvan het bestuur of de schoolbeheerder bereid bleek hiertoe gelegenheid te geven. In enkele gemeenten kwam een regeling voor

vormingsonderwijs op gelijke voet als het godsdienstonderwijs tot stand. Het Hoofdbestuurder benoemde 22 „voorlopige docenten”, die op een aantal scholen of buiten schoolverband les gaven. Aan het Humanistisch Opleidings Instituut studeerden thans twee groepen cursisten voor het diploma vormingsleider. De landelijke organisatie en begeleiding van het vormingsonderwijs was in 1963 opgedragen aan een Werkgroep, die belangrijke voorbereidende werkzaamheden heeft verricht. Opvolgster van de Werkgroep werd de Algemene Commissie Geestelijke Vorming, die op 10 november 1964 werd geïnstalleerd. Haar opdracht luidde: de behartiging van de geestelijke vorming in de ruimste zin, en in het bijzonder de behartiging van de jeugdvorming en het vormingsonderwijs. Tot leden van dit belangrijke orgaan binnen het Verbond werden benoemd als voorzitters Prof. Dr. J. P. van Praag en Prof. Dr. J. C. Brandt Corstius; voorts D. Th. F. d'Angremond, Drs. J. H. P. Colpa, Prof. Dr. L. van Gelder, Mej. C. W. Kerkhof, J. de Leede, H. J. J. Lips, G. Neervoort, Th. W. Polet, P. A. Pols, C. H. Schonk, N. Schouten, M. W. Verduijn en J. Vis.

Van de overige Verbondsactiviteiten verdienen nog vermelding: de actie voor het Bihar-ontwikkelingsproject in India, die in korte tijd f 50.000,— bijeenbracht ten bate van dit IHEU-initiatief; en de reeks televisie-uitzendingen in het

VARA-programma, maandelijks sinds najaar 1964, waarvoor een televisiecommissie werd ingesteld.

Als belangrijkste nieuwe publicaties uit 1964 kunnen worden genoemd de uitgave van het Bureau Hoofdraadsman, *Humanistisch Credo*, en Dr. J. P. van Praag *Humanisme en Sexualiteit*. Sinds 1 januari van dit jaar was het Verbond ook een nieuw periodiek rijker; het tijdschrift *Ego*, dat al enige tijd bestond als blad van het Humanistisch Thuisfront, verscheen sinds die datum onder verantwoordelijkheid van het Humanistisch Verbond.

Als opmerkelijke publicatie, van betekenis voor de positie van het Nederlandse humanisme, moet worden gewezen op de nota *Kerk en humanisme* van de Generale Synode der Nederlands Hervormde Kerk. De Synode stelde hierin onder meer dat zij zich krachtens de tolerantie, die zij in beginsel voor anderen en zichzelf in de staatsgemeenschap vraagt, niet zal mogen verzetten tegen aanspraken van het Verbond op gelijke faciliteiten als kerkgenootschappen bij het bieden van geestelijke verzorging en vorming.

Niet zonder reden werd door het bestuur opgemerkt in de inleiding tot zijn verslag over de jaren 1963 en 1964: „Al eerder is vastgesteld dat de strijd om erkenning van het humanisme als levensovertuiging in beïngsel beslecht is. Het gezag van de humanistische opvattingen bij de meningsvorming in ons land is onmiskenbaar.”

Dit jaar was weer een congresjaar, met een congres dat opnieuw veel aandacht wijdde aan de kernbepaling; het was ook het jaar dat de humanistiek werd geïntroduceerd aan de Leidse universiteit, dat het eerste officiële gesprek werd gevoerd tussen „wereldkatholicisme” en „wereldhumanisme”, en dat een Nederlands kabinet voor het eerst in een regeringsverklaring „christelijke en humanistische waarden” de grondslag noemde van zijn beleid.

Deze principiële uitspraak van minister-president Cals bij de presentatie van zijn kabinet in de Tweede Kamer — waarover in de Nieuwjaarsbrief 1966 van het Hoofdbestuur uitdrukkelijk voldoening van humanistische zijde werd geuit — was niet de enige verheugende gebeurtenis in de politiek in 1965. De Omroepnota van Minister Vrolijk bleek mogelijkheden te scheppen voor de toekenning van eigen zendtijd aan het Humanistisch Verbond. In de maand mei diende het Verbond een formeel verzoek om zendtijd in en aan het einde van het jaar liet het zich aanzien dat de toekenning niet lang meer op zich zou laten wachten. De Minister van Justitie bleek voornemens om de discriminerende bepalingen jegens de humanistische geestelijke verzorging van gedetineerden te wijzigen.

Het dagelijks bestuur van het Verbond nam zelf een politiek initiatief op 10 mei, toen het zich met een schrijven inzake Santo Domingo tot de minister-president richtte. De brief luidde als volgt:

„Excellentie,
Het dagelijks bestuur van het Humanistisch Verbond,

beseffend dat het in het algemeen niet op de weg van het Humanistisch Verbond kan liggen stelling te nemen in allerhande politieke problemen, voelt zich thans evenwel zozeer verontrust door de keer die de internationale ontwikkeling dreigt te nemen, dat het meent niet te mogen nalaten uitdrukking te geven aan de zorg die deze ontwikkeling wel moet veroorzaken,

het heeft niettemin met voldoening kennis genomen van de verklaring van president Johnson van de Verenigde Staten, waarin de Europese volken worden opgeroepen niet terug te vallen in een enghartig nationalisme, dat immers inderdaad als een gevaar is te beschouwen, zowel voor het welzijn van de wereld in het algemeen, als voor dat van de democratische naties in het bijzonder,

het meent evenwel uit een aantal gebeurtenissen van de laatste tijd de verontrustende conclusie te moeten trekken, dat ook de regering van de Verenigde Staten in toenemende mate haar buitenlands beleid lijkt te laten beheersen door voornamelijk binnenlandse politieke overwegingen, waarbij naar het schijnt niet steeds de zorgvuldigheid in acht genomen wordt, die een voorwaarde is voor een aanvaardbare internationale samenleving,

het kan zich met name niet onttrekken aan de pijnlijke indruk, dat inmenging in de interne aangelegenheden van de Dominicaanse Republiek nauwelijks is afgestemd op de belangen van de bevolking van Santo Domingo, of die van de democratie in dit deel van de wereld, noch duidelijk op de bevordering van de vrijheid van de volken op het westelijk halfrond,

het doet dan ook een beroep op de Nederlandse regering er bij haar Amerikaanse bondgenoot — zonodig ook in de Veiligheidsraad — op aan te dringen om onverwijld zijn troepen terug te nemen van het grondgebied van de Dominicaanse Republiek, zodat de bemiddeling tussen partijen aldaar werkelijk en bij uitsluiting in handen kan worden gelegd van de Organisatie van Amerikaanse staten,

het spreekt het vertrouwen uit, dat deze gemeenschap van Amerikaanse republieken op korte termijn de wegen en middelen zal weten te vinden om aan het gerechtvaardigde verlangen van de bevolking van Santo Domingo naar herstel van de normale

constitutionele verhoudingen in dit land tegemoet te komen en daarmee een eind te maken aan een situatie die een hoogst bedenkelijke internationale ontwikkeling kan inleiden."

Op de brief van het bestuur kwam overigens enige kritiek van de kant van Verbondsleden, voor een deel met de strekking, dat het Verbond zich van politieke uitspraken diende te onthouden. Het was echter duidelijk dat het motief van het bestuur de bezorgdheid was om een ernstige inbreuk op de internationale rechtsorde. Een maand eerder had overigens het Verbondscongres bewezen, wel een politieke uitspraak te willen doen. De gemeenschap Den Helder smaakte de voldoening dat op dit congres een door haar ingediende resolutie over kernwapens werd aangenomen, in tegenstelling tot haar resolutie op het vorige congres. Het was een lange resolutie; te lang om in haar geheel hier aan te halen. De inhoud moge duidelijk worden uit de volgende passages:

„Het congres geeft als uit zijn gezindheid voortvloeiend oordeel te kennen, dat het de mensheid onwaardig is – waar ook ter wereld, door welke natie of groep van naties en in welke situatie dan ook – nukleaire of biologische en chemische wapens daadwerkelijk-militair te gebruiken, omdat dit gebruik — door de vernietigende uitwerking op de burgerbevolkingen van oorlogvoerende en niet-oorlogvoerende landen, maar vooral door de bij- en nawerking van kernexplosies tot in het nageslacht — redelijk, noch zedelijk te verantwoorden is”;

en voorts:

„Het congres doet een beroep op het menselijk geweten, het redelijk denken, het verantwoordelijkheidsbesef en het gevoel van menselijke solidariteit in de wereld om langs pedagogische, wetenschappelijke, politieke en juridische weg te komen tot een ontwapende wereld met een internationale rechtsorde, waarin slechts plaats is voor nationale politieeenheden (voor binnenlands

gebruik) en een wereld-vredesmacht — als gezagsorgaan voor handhaving van de veiligheid in de wereld — met nauw omschreven en door alle landen vrijwillig aanvaarde en gerespekteerde bevoegdheden."

De aanneming van het Helderse voorstel was niet geschied dan na uitvoerige discussies. Afgevaardigde De Boer van Den Helder had de resolutie welsprekend verdedigd, zich ingenomen getoond met het tegemoetkomende bestuurspreadvies, en zich bereid verklaard een — enigszins nuancerend — Gronings amendement over te nemen. Bestrijding kwam van de gemeenschappen Amsterdam-Zuidwest en Eindhoven: het vraagstuk van oorlog en vrede zou voorshands onvoldoende bestudeerd zijn om een uitspraak te doen; de resolutie zou zich verliezen in details en te apodictisch van toon zijn. Ondervoorzitter Roethof hield zijnerzijds een kundig en nuchter betoog, waarin hij indringend waarschuwde tegen onderschatting van het probleem en overschatting van de mogelijkheden van het Verbond, „omdat sommigen zich blijkbaar afvragen waarom er niet meer gebeurt in het kader van het HV. Ingewikkelde vraagstukken kunnen uiteraard altijd tot eenvoudige proporties worden teruggebracht; het lijkt een vloek van deze tijd. Met het verwerpen van oorlog begint het probleem pas; een probleem, zo moeilijk, dat het diepgaand benaderd moet worden. In de Werkgroep Wereld-politiek hebben zitting enkele humanisten, die menen althans over een onderdeel van het probleem enkele verstandige dingen te kunnen zeggen, naast enkele deskundigen die er wat meer uitgesproken oordelen over hebben en wat minder geëngageerd zijn in ons humanisme. De uitgesproken humanisten zijn overladen met een veelheid van taken, waarbij dit een neventaak is; de specialisten geven soms de voorkeur aan een gespecialiseerde organisatie. Onder die omstandigheid rijst soms de vraag, wat er eigenlijk verwacht kan worden van een dergelijke Werkgroep. Het heeft geen zin om zich op het gebied van

oorlog en vrede tot gemeenplaatsen te beperken; en bij niet te diepgaande studie dreigt dat gevaar."

„Een tweede aspect vormt het feit, dat het HV een levensbeschouwelijke organisatie is en dus mensen omvat die over allerlei zaken uiteenlopend denken. Het kan niet de bedoeling zijn om te streven naar gelijkgeschakeling en conformisme; niet voor niets waren de vrijdenkers onze voorlopers. Om deze reden kan spreker zonder moeite de verklaring van Van Praag bij een vorige gelegenheid onderschrijven: het vraagstuk zal in studie worden genomen en het is mogelijk dat, bij alle verschil van inzicht, na verloop van tijd een gemeenschappelijke taak wordt ontdekt. De discussie zal moeten worden voorgezet. Het derde aspect is dat van de gemeenschappelijke humanistische noemer. Daarvan zou men dus kunnen uitgaan. Inderdaad; zo zijn wij bijvoorbeeld allen tegen de oorlog. Het is goed dit te constateren, maar het is geen antwoord op de vraag. Die vraag luidt: hoe voorkomen wij de oorlog? Deze vraag kan leiden tot een pacifistisch standpunt of tot een heel ander standpunt. De Boer meent, dat men niettemin een principiële en verantwoorde uitspraak kan doen. Dat zou dan een morele uitspraak moeten zijn; maar wat betekent dat? Men moet zich goed voor ogen stellen, dat men er in een wereldomvattende zaak met een moreel oordeel niet komt; dat legt een verplichting op om iets te doen; een oordeel kan niet worden geabstraheerd van de werkelijkheid."

„Er is een neiging te bespeuren om de georganiseerde macht van het humanisme te overschatten. Wij zijn een militante groep, maar wij zijn klein, ook internationaal; en wij worden bedolven onder de problemen. Het is niet mogelijk en niet reëel om al onze activiteiten te zeer op één terrein te ontplooiën. Vele van de andere problemen zijn ook wereldproblemen, die bovendien vaak nog samenhangen met het probleem van oorlog en vrede: het hongervraagstuk, het armoedevraagstuk, het bevolkingsvraagstuk,

het rassenvraagstuk. Daarnaast zijn er vraagstukken die de Nederlandse humanisten typisch tot hun taak moeten rekenen. De afgelopen jaren heeft spreker wel eens het gevoel bekropen dat ons apparaat op de taken, zoals die zich de laatste anderhalf jaar weer hebben uitgebreid, niet meer is berekend. Het is niet voor niets dat de penningmeester extra personeelsmaatregelen op het Centraal Bureau heeft voorgesteld. Wij doen veel meer dan men van een groep van 14.000 leden zou mogen verwachten. Wij zijn dat aan onze status verplicht; maar laat men reëel blijven en de proporties niet uit het oog verliezen. Daarbij is altijd één duidelijke gedragslijn gevolgd: als iets wordt aangepakt, laat het dan serieus gebeuren. Deze gedragslijn heeft in hoge mate tot het prestige van het HV bijgedragen; zij zou ook moeten gelden voor het vraagstuk van oorlog en vrede."

Ook algemeen voorzitter Van Praag nam deel aan de gedachtenwisseling en ging, evenals Roethof trouwens had gedaan, in op de arbeid van de Werkgroep Wereldpolitiek. Hij wees op de publicatie *Humanisten over oorlog en vrede*, door deze Werkgroep samengesteld, en gaf toe dat de zaken „niet zo vlot van stapel lopen". „Uit de notulen blijkt dat men het op de eerste lange vergaderingen al niet eens kon worden over de vraag van de zedelijke uitgangspunten; het ligt dus niet zo simpel." Als voorzitter van de IHEU besteedde hij „veel energie aan pogingen om op internationaal niveau deze studiën en de toepassingen van het onderzoek in de humanistische beweging op gang te brengen. Het gaat uiterst moeizaam, zoals het ook moeizaam gaat in het Pugwash-comité, waarmee het Verbond overigens goede contacten heeft." Het Helderse voorstel werd echter niet door het Hoofdbestuur ontraden en bij de stemming bleken slechts vier afgevaardigden tegen de resolutie. Andere congresvoorstellen die in behandeling kwamen betroffen de raadslieden bij de strijdkrachten en hun uniformering — een

voorstel-Hilversum tot afschaffing van het uniform werd verworpen, al bleek het krijgstenue voor raadslieden niet populair —; verdere verdieping en doordenking van het humanisme op wetenschappelijk niveau; de inhoud van *Mens en Wereld*; de mogelijkheid tot stichting van gemeenschapscentra — een studietoelichting werd in het vooruitzicht gesteld —; de public relations van het Verbond — waarover zeer harde noten werden gekraakt door de Bilthovense afgevaardigde Katan, die bij de algemene beschouwingen over het bestuursbeleid ook reeds het verwijt van zelfvoldaanheid had laten vallen —; en de positie der jongerengroepen na de opheffing van de landelijke Humanistische Jongeren Gemeenschap. Deze laatste kwestie, die verband hield met een bestuursvoorstel om bepalingen over deze HJG uit de reglementen te schrappen, bracht de gemoederen heftig in beroering; de jongere afgevaardigden en hun aanwezige supporters wisten zich te verzekeren van toezeggingen inzake bijzondere financiële steun aan de plaatselijke jongerengroepen die aan bepaalde voorwaarden zouden voldoen, maar konden uiteraard niet voorkomen dat de reeds eerder opgeheven HJG als reglementair erkende jongerenorganisatie van het toneel verdween. Op verzoek van de Amsterdamse afgevaardigde Happé diende het Hoofdbestuur een resolutie in over de geestelijke verzorging, die met algemene stemmen werd aangenomen. Zij luidde als volgt:

„Het congres van het Humanistisch Verbond, bijeen te Utrecht, enz., spreekt uit, dat de gelijkgerechtigdheid der burgers in Nederland vergt dat de overheid de humanistische geestelijke verzorging en vorming op dezelfde voet behandelt als die der kerken en dat dit recht op de kortst mogelijke termijn dient te worden verwerkelijkt; en verder, dat het onaanvaardbaar is dat de humanistische geestelijke verzorging voor de geestelijke die in de inrichtingen van justitie voor minderjarige en meerderjarige in het

bijzonder, belemmerd wordt in haar vrije ontplooiing, daar deze humanistische geestelijke verzorging in het algemeen, en volksgezondheid van het buitenkerkelijk volksdeel, voorzover dit daarvan gediend is, van wezenlijk belang is.”

Aftredende Hoofdbestuursleden waren Drs. J. Koopman en Mevr. Mr. H. Singer-Dekker. In de vacatures werden verkozen H. Bosselaar en Drs. A. J. Wichers. De redacteur van *Mens en Wereld*, raadsman P. W. van der Vliet, had zich om gezondheidsredenen niet meer herkiesbaar gesteld. De algemeen voorzitter dankte hem in warme bewoordingen voor zijn werkzaamheid. Als redacteur van het Verbondsorgaan werd verkozen zijn voorganger Dr. H. Bonger, die deze taak opnieuw had willen aanvaarden.

De openbare bijeenkomst tijdens het congres had als thema „Het humanisme in de moderne wereld”. Prof. Dr. Ir. J. P. Mazure sprak over „De sociaal-culturele situatie in de wereld”, Dr. H. Bonger over „De verwarring en onzekerheid van deze tijd”, terwijl ook Prof. Dr. J. P. van Praag, Dr. Kwee Swan Liat en Drs. A. J. Wichers het woord voerden. De redes werden door het Verbond als brochure gepubliceerd. Een gevolg van de aanvaarding van de resolutie-Den Helder op het congres was, dat de vertegenwoordigers van het Humanistisch Verbond bij de Internationale Humanistische en Ethische Unie op 18 juli een resolutie van gelijke strekking indienden bij de Board of Directors van de IHEU, die op dat tijdstip te Utrecht vergaderde. De resolutie werd door de Board aanvaard en vervolgens ter kennis gebracht van de delegaties op de ontwapeningsconferentie te Genève, van de regeringen van China, de Sovjet-Unie en de Verenigde Staten, en van de secretaris-generaal der Verenigde Naties.

De IHEU kwam rond het tijdstip van deze bestuursvergadering ook in het wereldnieuws,

toen bekend werd dat er een officieel overleg had plaatsgevonden tussen vertegenwoordigers van de Rooms-Katholieke Kerk en van het internationale humanisme. Dit overleg kwam tot stand op rooms-katholiek initiatief. Namens het „Secretariaat voor de ongelovigen” — als uitvloeisel van het Tweede Vaticaans Concilie ingesteld door paus Paulus VI — voerden Prof. J. B. Metz en Mr. L. C. Baas op 16 juli te Utrecht een informatief gesprek met een IHEU-delegatie die bestond uit H. J. Blackham, Tolbert H. McCarroll en Prof. Dr. J. P. van Praag. Blijkens het perscommuniqué betrof het gesprek „een peiling van de mogelijkheden van een toekomstig internationaal en officieel contact tussen de Rooms-Katholieke Kerk en de internationale humanistische unie.”

Een nieuwe internationale dimensie verkreeg de Nederlandse humanistische geestelijke verzorging in 1965. De American Ethical Union onderzocht mogelijkheden om Nederlandse humanistische raadslieden aan te trekken als *leaders* van plaatselijke groepen; de afgevaardigde van deze humanistische organisatie in het IHEU-bestuur kwam over deze aangelegenheid zelfs een bespreking houden met cursisten van het Humanistisch Opleidings Instituut. De leider van de geestelijke verzorging van gedetineerden vanwege het Verbond, P. A. Pols, werd door de IHEU als haar vertegenwoordiger gezonden naar het congres over criminaliteitsproblemen van de Verenigde Naties te Stockholm in de maand augustus. De Amerikaanse en Engelse humanisten besloten de totstandkoming van humanistische geestelijke verzorging naar Nederlands voorbeeld te gaan bevorderen.

Tijdens het zestiende congres hadden verscheidene afgevaardigden weer aangedrongen op meer wetenschappelijke activiteiten. Een voorstel dat daartoe verplichtte was tenslotte niet aangenomen, dank zij de overtuigende argumenten van bestuurszijde. Deze kwamen er op neer, dat

de beschikbare wetenschapsmensen evenals het beschikbare stafpersoneel toch reeds zuchtten onder overbelasting en dat men deed wat mogelijk was. Tot dit laatste behoorde ook de instelling van een Humanistische Academische Werkgroep, die een wederzijdse bevruchting moest bewerkstelligen tussen de humanistische en de academische wereld, in nauwe samenwerking met de Stichting „Socrates” en het blad *Rekenschap*. De Werkgroep werd op 19 oktober geïnstalleerd en bestond uit Prof. Dr. G. A. Kooy (voorzitter), Dr. W. van Dooren (secretaris), K. Doets, Drs. H. L. de Koning en Drs. A. J. Wichers.

Inmiddels zette de Stichting „Socrates” haar werkzaamheden voort. De sociaal-pedagogische sectie kwam regelmatig bijeen en besloot tot de vorming van enkele werkcommissies ter bestudering van specifieke problemen op sociaal-pedagogisch terrein. Vraagstellingen en werkopdrachten aan commissies inzake de humanistische opvoeding in het gezin en de verhouding tussen vrijwilliger en beroepskracht werden voorbereid. In de maand oktober hield de sectie een conferentie voor pedagogen te Amersfoort, waar Prof. Dr. J. P. van Praag sprak over „Wijsgerige anthropologie en humanisme” en Prof. Dr. L. van Gelder over „Pedagogische anthropologie en humanisme”. Het voorzitterschap van de sectie werd in de loop van het jaar van Dr. Ph. H. van Praag overgenomen door Prof. Dr. L. van Gelder. Ook de in 1964 ingestelde commissies buiten deze sectie wijdden zich aan intensieve studies en beraadslagingen. De redactie van het periodiek *Rekenschap* slaagde er in het tijdschrift een nieuw gezicht te geven. Op de voorjaarslanddag te Overschie, gewijd aan „Cultuur en techniek”, spraken Prof. Dr. H. Freudenthal en Drs. W. G. L. de Haas op 23 mei; op de najaarslanddag — thema: „2000 is het al gauw” — werd het woord gevoerd door Ir. Th. W. Quené en Drs. A. J. Wichers over problemen van ruimtelijke ordening, op 7 maart te Delft.

In deze reeks van gebeurtenissen op wetenschappelijk en cultureel terrein mag tenslotte niet ontbreken een vermelding van het feit, dat Dr. J. P. van Praag op 21 mei in het groot auditorium der Leidse universiteit zijn ambt als bijzonder hoogleraar vanwege de Stichting „Socrates” aanvaardde met een inaugurele oratie getiteld: „Wat is humanistiek?” Deze intreerede vond plaats onder uitzonderlijk grote belangstelling, niet alleen van de zijde van de humanistische beweging, maar ook van die der publiciteitsmedia. Eind september begon Van Praag met zijn colleges in het vak, dat aan het Humanistisch Opleidings Instituut te Utrecht voor het eerst was gedoceerd en waarover in *Rekenschap* reeds een puntige polemieek ontstond. Intussen had de theorie van het humanisme een academische status gekregen.

Slotopmerking

De kroniek van de eerste tien jaren, *Bongers Bouwstenen*, werd door de auteur gekenschetst als „een droge opsomming van uiterlijke feiten”, zoals elke kroniek die wel gebeurtenissen wil vermelden, maar geen beeld schetsen. Schrijver dezes heeft getracht een opsomming te geven, waarvan de droogheid zo min mogelijk ontaardde in onleesbaarheid. Aan deze poging moest nu hier, dan daar, het streven naar volledigheid worden opgeofferd. Wellicht kan het relaas niettemin spreken tot de verbeeldingskracht van belangstellende lezers, zoals ook het relaas van Bonger dat deed. Voor wie enigszins thuis is in de vaderlandse geschiedenis van 1955 tot 1965, kunnen ogenschijnlijk dorre feiten ongemeen boeiend en zelfs welsprekend zijn.

